

GAZDASÁG

Menyhay Imre

Vállalkozás, gazdálkodás, etika és társadalmi szereptévelygések

A posztumusz Nobel-díjat a szultánnak, avagy leleplezni nem csak szobrokat lehet

1. Szerepkonfliktus, gazdálkodás- és vállalkozásetika

Szerepkonfliktusnak legalább három formája lehetséges. Szerepkonfliktusról akkor beszélünk, ha

- a. egy személy két vagy több szociális szerepe – társadalmi funkciója – egy és *ugyanazon* organizáción belül ellentétes elvárásokra épül fel, (pl. a szülő mint nevelő és a család anyagi alapjainak biztosítója);
- b. egy személytől, *egymástól független* organizációk intézményei ellentétes magatartást követelnek, (pl. egy menedzser ideálisnak tekintett beállítódásai a családban és egy gazdasági organizációban elmentmondhatnak egymásnak);
- c. egy személy egy *organizáción belül megvalósítandó* két vagy több intézmény normáinak – szerepeinek – megvalósítása közben ellentétes elvárásokkal találja magát szemben (pl. vallási intézmények adóbehajtása).

Nézzük meg ezeket a lehetőségeket közelebbről!

a. Egy személy két vagy több – szerepe – funkciója egy és ugyanazon organizáción belül ellentétes elvárásokra épül fel.

Előfordulhat – és elő is fordul – hogy szülők nevelési funkciójukat a család anyagi háttérének megteremtése érdekében elhanyagolják, mert egy és ugyanazon organizáción – a családon – belül a szülőkkel szemben támasztott elvárások az adott társadalmi és gazdasági cél-összeférhetőség (cél-összeférhetetlenség) keretein belül egy időben nem megvalósíthatók. Előfordulhat, hogy a pénzkeresés lesz elsődleges és ennek következtében a szülő nevelő szerepe háttérbe szorul. Mennél nagyobb a társadalmi cél-összeférhetetlenség foka, annál nagyobb a kényszer, hogy a pénzszerzés legyen elsődleges. A nevelési feladat háttérbe szorul. A gyermeket olykor az utca neveli.

A pénzszerzés prioritása azonban *közvetlenül* nemcsak a társadalmi cél-összeférhetetlenség kényszerén – megélhetési nehézségeken – alapulhat, hanem *közvetve*, ennek – a társadalmi cél-összeférhetetlenségnek – személyiséget romboló hatásából is fakadhat. Ugyanis a társadalmi cél-összeférhetetlenség velejárója egy általános társadalmi rendezetlenség, amely asszociációs (képzettársítási) ajánlatain keresztül az eredeti animális hajtóerők szabadon bocsátásának kedvez, ami egyet jelent az Énerő, – az önszervezési képesség – gyengülésével. A másik oldalról megközelítve, az Énerő leépülése az animális hajtóerők elhatalmasodásával jár, azaz a társadalmi cél-összeférhetőség romlásával párhuzamosan a FREUD-i hajtóerők, a szexualitás, az éhség és a halál – a megsemmisülés és megsemmisítés tendenciái – és az általános hajtóerők, az agresszió, egoizmus és a birtoklás – az aeb-komplexum – az egyedet, a személyiséget és társadalmat károsító hatásai szinte fantasztikus gyorsasággal és intenzitással fokozódhatnak. Az éngyenge ember aztán elkezd futni a pénz után abban az illúzióban, hogy a pénz és mindaz ami pénzért kapható, alkalmas azt a biztonságot nyújtani, amit valóban csak az Énerő képes. Így aztán az animális hajtóerőkből fakadó mindig többet, mindig többet elv jómódú szülőket is behajszolhat egy

testet lelket ölő pénzhajszába, aminek végül is a család, a családi élet és a nevelés issza meg a levét.

„A mammonizmus pénzfetisizmusa a pénz kialakulásától kezdve szerepet játszott úgy a személyiség formálásában mint a társadalom alakításban, de ez az elem, hogy mindennek ára van, hogy tendenciálisan mindent pénzzel mérünk, a monetáris gazdaságfilozófia következményeként erősödött fel annyira, hogy a pénz önállósult, önálló gazdasági és hatalmi tényezővé vált. A ‘pénztermelő’ folyamatok a reálfolyamatoktól (a termeléstől) elszakadtak, és önálló, önmagát újratermelő mechanizmussá váltak. Ez a monetarizmus monetáris elemének lényege.” (MENYHAY, 1998. 21. o.)

„Közhelyszinten ismert, hogy civilizáció védelme ártalommmá fordul, az éhezés átcsap 'nagy zabálásba', hogy a lakáshoz való jutás elégtételének öröme mekkora árat fizettet, hogy általában az életért való küzdelem eszközei megesszik olykor magát az életet, amit szolgálniuk kellett volna.” (LOSONCZI, 1989. 69. o.)

A társadalmi és gazdasági cél-összeférhetőség biztosítása egyegségesebb nemzedék felnevelése szempontjából elsőrendű társadalmi feladat,

⇒ *ami nem minden esetben egyezik a gazdasági érdekekkel.*

A klasszikus kapitalizmus történetében ismertek azok a nézetek, amelyek a gazdasági racionalizmus elvére hivatkozva vallották, hogy a munkásnak annyi bért kell adni, amennyi elegendő *saját* munkaerejének újratermelésére és a *munkaerő* újratermelésére. A munkaerő újratermelése alatt az öregedő munkás munkaerejének gyermekei által való pótlására gondoltak.

A modernnek tartott posztindusztriális gazdaság a monetáris filozófia hatására más irányba tereli a fejlődést. Nézzük meg ezt közelebről!

1.1. A hús a nyolcvanhoz társadalom gazdálkodásetikája

⇒ *A monetáris filozófia szerint a munkaerő újratermelése privát ügy, nem tartozik a gazdálkodás- és vállalkozásetika kérdéseihez még a gazdasági racionalizmus szemszögéből sem,*

mert a technika által helyettesített munkaerőt nem kell újratermelni, csak azt, amit még a technika nem helyettesített, de ennek a munkaerőnek az újratermelése már privátügy, amiről az érintett *saját érdekében* gondoskodik. Ez a monetáris filozófiai alapállás.

A technika progresszív sebességgel permanensen magasabb szinten újratermeli önmagát, progresszív sebességgel teszi lehetővé egy bizonyos szintű technikára a következő magasabb szintű technika felépítését: a gép még tökéletesebb gépeket termel, a számítógépek még tökéletesebb számítógépeket és technikát termelnek és mindezek még tökéletesebb és igényesebb fogyasztási javakat, amíg a világ és reszorszainak behatároltsága a fantasztikus felgyorsulásnak véget nem vet.

⇒ *A munkaerő újratermelési szükséglete csak azokra kevesekre korlátozódik, akik a technika a még tökéletesebb technikát szülő és értékesítő folyamathoz magas szintű speciális ismeretekkel és gyakorlat-tal hozzá tudnak járulni.*

A tömegre, a tömeges munkaerő újratermelésére nincs is szükség, ezért *lehet* az eredeti animális hajtóerőktől felcsigázott ember agyának szüleményeként a munkaerő újratermelése privátügy, mindaddig, amíg fájdalmasan ki nem derül, hogy a világ reszorszainak végessége mellett a korlátlan gazdasági növekedésnek más akadályai is vannak mint a reszorszok behatároltsága. Például a termelés technikai fejlesztéssel való mennyiségi és minőségi növekedése is csak akkor kifizetődő, ha a javak értékesíteni lehet. Ehhez vásárló erő szükséges. A kérdés, hogy a társadalmilag és gazdaságilag a profittermelés szempontjából még hasznos társadalmi réteg relatív magas jövedelme elegendő-e a gazdasági vérkeringés – ebben az esetben a kereslet – fenntartásához.

FÁBIÁN Attila már ma jelzi, hogy „nőtt a vállalatok ár és költségérzékenysége. A korlátokat nem az erőforrások, hanem a kereslet jelenti.” (1998. 16. o.) Ez az oka annak, hogy vállalatok gyakran tudatosan a szélhámosok szerepébe bújnak és ígéretekkel, nyereményekkel, *csalikkal* próbálják forgalmukat emelni és magukra vállalják a különben jogi következményekkel nem járó leleplezést.

1.1.1. Csali-etika

A csali-etikához soroljuk mindazokat az ígéretekkel és különleges előnyök odaígéréseivel elért keresletserkentést, amely csalókák nélkül nem következett volna be. A legismertebbek ezek közül azok az árajánlatok, amelyek egy kerek összeg helyett 9-el, vagy ennek többszörösével végződnek. Mivel ez a praxis az utcai és piaci árustól kezdve a leg-rangosabb vállalatokig mindenütt jelen van, elképesztőnek kell tekintenünk a gazdálkodás- és vállalkozás etikátlanságának elterjedtségét és természetessé válását.

„A csali-etika különlegesen elvetemült formájával ismerkedtem meg Ausztriában. 1996. szeptember 9-e és 11-e között egy reklámot dobott be a postás a levél-szekrényekbe. A nyomtatványon 9 ezüst színű kocka látható és mellette a következő szöveg: ‘Dörzsölje le az ezüst színű kockák takarórétegét és nyerjen szeptember 13-án vagy 14-én egy Mazda 323 F 1,5i Safety-t. Játékleírás: Dörzsölje le két kockának a takarórétegét. Ha a 13-as vagy a 14-es szám jelenik meg vagy a két szám összege 13 vagy 14, akkor nyerhet egy Mazda 323 F 1,5i Safety-t’ és még sok minden mást. Csak el kell látni a nyomtatványt a személyi adataival ‘és – eltalálta – 13-án vagy 14-én személyesen le kell adni egy Mazda-képviselőnél.’

A vastag betűkkel kiemelt figyelmeztetés ellenére vettem a bátorságot és ledörzsöltem minden kocka takarórétegét, lemondván a kecsegtető nyeremények reményéről, és így volt alkalmam meggyőződni arról, amit már a szabadpiaci gazdálkodásban a gazdasági etikával kapcsolatban szerzett tapasztalataim alapján úgylis sejtettem. Íme a számok sora, amely a kilenc fedőréteg ledörzsölése után elélem tárult: 13, 7, 6, 7, 14, 7, 7, 7, 13. Szegény hiszékeny emberek – idősek –

akiket a remény messze eső vidékekről is a cég székhelyére hajtott, aligha jöttek rá az ízléstelen és kíméletlen turpisságra.” (MENYHAY, 1998. 142-143. o.)

1.1.2. Nyolcvanát a húszért

A még hasznot hozó társadalmi réteg jövedelme relatív hosszú időn keresztül elegendőnek tűnik a kereslet fenntartásához, ha a világ népessége a restriktív – visszafogó – gazdasági/politikai intézkedések hatására rohamosan – a technikai fejlődés ütemének megfelelően – csökken és a társadalmilag és gazdaságilag előnyös helyzetűek tábora – a húsz százalék –

⇒ *az állam kényszerpályára való sodródásán keresztül az egyre jobban feleslegessé váló de annál ráfordítás-igényesebb tömegektől – a nyolcvan százaléktól – a szelekció szabadon engedése révén meg tud szabadulni,*

mert ez a ki nem mondott de nyilvánvaló cél. E cél mögött *gazdasági racionális* indokok állnak, amelyeket egy emberközpontú szemléletben *sem* lehet ignorálni. A probléma adott.

„Az ingerszegény környezet egyfelől ‘a Hortobágy poétájává’ zülleszt akárminő nagyformátumú tehetséget, másfelől a gyenge kvalitású embert éppen csak egy kissé képes fejleszteni bármiféle ingergazdag környezet... Egyszóval a pozitív diszkrimináció révén a belső szegénységre ítélt ember utólagos gazdagodásához szeretnénk tevőlegesen is hozzájárulni. Ha azonban erre a gazdagodásra valamilyen okból nincs szóra érdemes remény, akkor az egész pozitív diszkrimináció minden jó szándék ellenére a konkrét esetben, a humántőke elmélete szempontjából, merő pénzkidobás.” (MAGYARI BECK, 2000. 25. o.)

A mi szempontunkból a megoldás nem a szelekció elvének szabadon engedésében – a kulturális korlátok robbanásszerű leépítésében –, hanem emberséges, okos, átgondolt *állami* intézkedésekben keresendők, amennyiben ezeket a pénzügyi rendszer nem blokkolja le. Ha leblokkolja, aligha van humánus kiút.

A problémamegoldást a társadalmi spontánfejlődésre – az örömszerzés elvére – a piaci mechanizmusok szabályzó erejére – az egyéni érdek érvényesülésére – bízni vétek az ember ellen. A privát érdekeltségű rendezés ellen emelünk szót, nem a rendezés ellen. Véleményünk szerint,

⇒ *az állam informális szervezete nagyobb garanciát nyújt a probléma megoldáshoz mint a profitéhség diktálta hozzáállás.*

Nézzük meg a problémák gyökereit és az egyéni érdek lehető legnagyobb mértékű kiiktatásával ajánlkozó humánus alternatívákat.

~ A fantasztikus technikai fejlődés a tömeges munkaerőt feleslegessé teszi. Ezzel szemben a világ lakossága robbanásszerűen növekszik.

„A népesésnövekedésnek a második világháború utáni felgyorsulását érzékelteti, hogy korábban 123 év alatt nőtt a világ népessége egy milliárdról 2 milliárdra, majd 33 év alatt 2 milliárdról 3 milliárdra, a következő egymilliárdos növekedések 14, majd 13 év alatt következtek be, most pedig az 1987. évi 5 milliárd után várhatóan már 1998-ban eléri a 6 milliárdot.” (ANDORKA: Népesedési problémák, 1996. 89. o.)

A népesedés problémáinak *részbeni* enyhítése érdekében *a tudomány átértékelése* elengedhetetlen. „Tudománynak minden olyan társadalmi, gazdasági és technikai megoldás számít, amely nem iktatja ki az embert a munkafolyamatból.” (MENYHAY, 1998. 255. o.) Ez azonban a gigantikus technikai fejlődésre és ennek munkaerőt helyettesítő hatására való tekintettel még nem elegendő. Szükség van a *családjog és a családtámogatás* alapelveinek reformálására, a *nevelés és képzés világméretű felértékelésére*, amelytől a felelősségtudat erősítése várható. Ezeknek a feladatoknak a megvalósítása állami feladat.

„Kínában egy városi család egy gyerek után kap családi pótlékot. Több gyermek esetében családi pótlék nem jár. Vidéki családok két gyermek után kapnak családi pótlékot; itt a második gyermek családi pótlék jogosultsága csak akkor áll

fenn, ha az első gyermek leány volt. Ez a szabály nem kényszerrel és paranccsal, nem büntetéssel operál, hanem *nem jutalmazza* azt, aki a kollektív érdekeket és a józan belátást sérti.” (MENYHAY. 1998. 55. o.) Kínában ingyenes fogamzásgátló szereket osztogatnak, családgondozó és tanácsadó intézmények működnek.

~ Mielőtt bármi másra gondolhatnánk, a kultúra változásának ki kell terjedni egy olyan jellegű etikára, amely elítéli az áruk szándékos *megsemmisítésén* vagy a lehetséges termelés szándékos *visszafogásán* keresztül elért mesterséges kereslet- és árnövelést. Ha egy ilyen informális etikát az állam formális szabályokkal és a pénzügyi háttér megteremtésével képes lenne támogatni, akkor már egy óriási lépést tennénk az emberré válás felé: az egoisztikus gazdálkodás szemszögéből még szükséges emberek számát lényegesen növelni lehetne, mert a technika adta lehetőségek ezeknek az eltartását is biztosítani képesek, csupán az egyéni érdek vonja meg tőlük az élethez való jogot.

~ A szelekció elve szabad pályán biztosítja az ökológiai egyensúlyt, megakadályozza a túlszaporodást. Az ember szabad akarata és kultúrája kiiktathatja – és eddig jórészt ki is iktatta – az ökológia törvényszerűségeit. Napjainkban azonban a kultúrának is változni kell ahhoz, hogy a szelekció kiesését ellensúlyozni lehessen.

⇒ *A hangsúly a konszenzus adta lehetőséggel élve a kultúra változáson és nem a kultúra szabados széttzilálásán – nem az aeb-komplexum szabadon engedésén van.*

Ehhez a mi kultúrkörünkben minden lejáratai szándék ellenére még mindig magas erkölcsi értékeket képviselő Forum sem gördít áthidalhatatlan akadályokat. A pápa az ENSZ 1996 novemberében tartott római konferenciáján kihangsúlyozta, hogy a születéskorlátozás összeegyeztethetetlen az egyház felfogásával, *de a szaporodás sem lehet végtelen*. Tehát valamit tenni kell. Ha azt amit tenni kell, nem a munkanélküliség, a hajléktalanság, a pornográfia, a homoszexualitás, a kriminalitás és a korrupció tetet-lelket megnyomorító eszközével történik,

vélhetően a történelmi egyházak sem gördítenek akadályt a kulturális változások elé. De ki az, aki ennek világméretű organizációját és finanszírozását magára vállalja? Ki lehet az? Valamilyik profitra éhes multinacionális vállalat? Vagy mégiscsak szükség van az államra?

~ A probléma megoldása követeli a *tulajdonjog* reformálását is, hogy mindenekelőtt ne lehessen pénzzel – a reálszféra, a termelés – megkerülésével, spekulációval, vagyonokat szerezni és ezzel a gazdasági vérkeringésből pénzt kivonni, ami tendenciáiban a foglalkoztatottság kárára történik. Ugyancsak a pénzelvonás ellensúlyozására és egyben anonim hatalmi struktúrák megszüntetése érdekében szükség van a *vagyonfelhalmozás felső értékének* meghatározására.

A krónikus pénzelvonás azt jelenti, hogy a pénz egyre fokozottabb tempóban áramlik a társadalmilag és gazdaságilag előnyös helyzetűekhez.

„A gazdasági fellendülésre jellemző munkanélküliség csökkenése a fellendülésnek minősített ciklusokban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; a krízisekre teoretikusan jellemző árszintcsökkenés nem következett be, ellenkezőleg, az infláció hol kisebb, hol nagyobb mértékben állandósult. Ebből kiindulva érdemes az amerikai jelenség hátterét látni, hogy a fellendülés a *globális világgazdaság logikájából adódik*: ez a gazdaság abból él – az értékpapír, valuta és deviza árfolyamkülönbségéből adódó nyereség-lehetőség analógiájának megfelelően –, hogy különbségek vannak az egyes régiók között és a nemzetközi erőforrás áramlása a perifériáról a centrum felé irányul. Más szóval: a gazdag országok gazdagabbak, a szegények szegényebbek lesznek. Úgy, mint a társadalmi rétegződésben. Ez a folyamat mindaddig fenntartható, amíg a periférián vannak olyan javak, amelyeket fejlett technikával és tőkével rendelkező centrumok könnyedén megszerezhetnek. És önkorlátozó kultúra hiányában meg is szereznek.” (BALÁZS, Utószó.)

A pénzelvonás azt a réteget sújtja és tizedeli, amelyekre a profit szempontjából nincs szükség. Ehhez nem kell empirikus kutatás csak a mindennapi híreket kell hallgatni arról, hogy itt sincs meg ott sincs pénz, meg hogy erre meg arra nincs pénz, meg hogy pénzhiány miatt

sajnos ezt meg azt le kell építeni. Hogyan lehet egy permanens leépítésre alapozott globalizált társadalmi folyamatból egy virágzó társadalmat formálni, ezt kérném magyarázza meg nekem valaki úgy, hogy lelkiismeretfurdalás nélkül az így szerzett ismereteket hallgatóimnak tovább tudjam adni, és úgy, hogy a butulás gyanújába nem keveredjek.

Az egészségügyben jelentkező pénzsűke a betegek, az idősek és a kevésbé életképes gyerekek – egyáltalán a kevésbé életképes emberek – közül szedi áldozatait. Gyilkosságról nem lehet szó, csupán arról, hogy

⇒ *a természetben érvényesülő szelekció elvét hagyják érvényesülni.*

A San Francisco-i Fairmont szállodában tanácskoztak a világ legnevesebb tudósai és menedzserei a jövőről. Ennek a tanácskozásnak eredményei alapján Hans-Peter MARTIN és Harald SCHUMANN kifejtik, hogy útban vagyunk a „hús a nyolcvanhoz” társadalom felé. A technika fejlődése lehetővé teszi, hogy az emberiség húsz százaléka megtermelje azt amire ennek a húsz százaléknak – a tőke fölött rendelkezőknek és az ezek érdekeit kiszolgáló magas szintű speciális technikai és menedzseri szaktudással rendelkezőknek – szüksége van.

⇒ *„A munkavállalók nyolcvan százaléka állástalan lesz? Minden bizonnyal – mondja az amerikai író, Jeremi Rifkin, A munka vége című könyv szerzője. – Az első nyolcvan százaléknak rettenetes gondjai lesznek.” (MARTIN-SCHUMANN, 1998. 12. o.)*

„1996. június 14-én az Osztrák Televízió kettes adója a 22 órás hírekben közölte, hogy a bécsi központi szív-katéteres rendelő, amelyet a modern orvostudomány szívinfarktusok azonnali hathatós kezelésében elengedhetetlenül szükségesnek tekint, *csak délelőtt üzemel.* A monetáris berendezkedés elvonta az üzemeltetéshez szükséges fedezetet. A kommentátor ironikusan hozzáfűzte: Aki infarktust akar kapni, az intézze úgy a dolgát, hogy az délelőttre essék.” (MENYHAY, 1998. 192. o.)

Ez is egy erkölcs, nem is lebecsülendő: a vadon erkölcs, amelynek létünket, biológiai emberi szervezetünket köszönhetjük – de az emberről

válás befejezéséhez kevés. Ahhoz, hogy a biológiai emberi organizáció valóban emberré tudjon válni, a biológiai organizációban rejlő minden lehetőségét meg kellene ragadni ahhoz, hogy a biológiai organizáció erkölcsileg humanizálódjon. A szabadosság légköre, a kultúra szétzilálása az ellenkező irányba vezet, vissza vadonba.

„A Fairmontban eltöltött három emlékezetes nap rendezői úgy érezték, mintha máris azon az úton járnánk, amely egy új civilizáció felé vezet. De ennek az útnak a nyomvonala, legalábbis, ahogy a főnöki irodákból és a tudós dolgozószobákból idesereglett szakértők megrajzolták, éppen hogy visszafelé visz, a modern idők előtti időkbe.” (MARTIN-SCHUMANN. 1998. 12. o.)

„Megverted ugyan őket, de nem fájlalják; összetörted őket, mégsem akarják vállalni a fegyelmet.” (JEREMIÁS, 5/3B.)

A felesleges embertömegektől való megszabadulás egy másik természetesnek *tekintett* – már megszokottá vált – állapota/eszköze a munkanélküliség és a hajléktalanság. A hajléktalanokat a téli fagy, az alultápláltság, fertőző betegségek sokasága, az alkoholizmus, általában az elcsúrhédesedés – ami nagy részben a munkanélküliség következménye – tizedeli.

Azok az anyák, akik nem tudják gyermekeiknek megvásárolni a gyümölcsöt, és azt tanácsolják nekik a rádióban, hogy legalább vegyenek gyermekeiknek savanyú káposztát, mert az tele van C-vitaminnal, aligha vállalnak még egy gyermekáldást és azok, akik ezt a nyomorúságot látják, valószínű tudatosan aligha, vagy ha igen, vonakodva vállalnak gyermeket. A születések számát úgy is lehet korlátozni, hogy az állam hivatalosan az ellenkező célt követi, de a tőkés társaságok világuralmából származó társadalomalakítási hatalom erősebben mutatkozik mint bármilyen más hatalom.

A feleslegessé váló embertömegektől való megszabadulás – születéskorlátozás – manapság felkapott módszere a homoszexualitás és a pornográfia szalonképpessé tétele. A homoszexuális mozgalom egyre in-

tenzivebb felkarolása és népszerűsítésére adott lehetőségek a tőke által uralt tömegkommunikációs médiákban arra a következtetésre enged jutni, hogy normális párkapcsolatok nem kívánatosak. Homoszexuális párkapcsolatokból nem szülehetnek felesleges emberek de olyanokból is aligha, amelyekben a szabados szexuális örömszerzés a cél. Úgy tűnik, mintha az egységesített kultúra-szétzilálás mögött valóban egy láthatatlan kéz irányítaná a társadalmi és gazdasági folyamatokat egy modern animális társadalom – a húsz a nyolcvanhoz társadalom – felé.

Aligha véletlen az, hogy a homoszexuális tömeges megmozdulások színhelyei elsősorban olyan városok, amelyek eddig ügyeltek arra, hogy városuk falait egzalált erkölcsi túlkapasok ne lépják át. Ezek a városok a Szent előjelet viselik vagy történelmi keresztény múltra tekinthetnek vissza. Feltűnő volt ez a St. Pöltenben megrendezett homoszexuális fesztivál esetében és feltűnő volt a 2000. július 2. és 8. között Rómában megrendezett homoszexuális tömegmegmozdulás esetében, amikor is 200.000 homoszexuális gátlástalan magatartással botránkozta meg a „Szentváros” lakosságát. Különösen a július 8-i felvonulás alkalmával bemutatott erkölcsi háttér figyelemre méltó. Figyelemre méltó, hogy ilyen megmozdulásokhoz a liberális jogfelfogás értelmében az engedélyt megadják, ami a homoszexuális mozgalom népszerűsítésére hajtja a vizet.

b. Egy személytől, egymástól független organizációk intézményei el- lentétes magatartást követelnek.

Itt említhetjük annak a remélhetőleg még létező menedzsernek az esetét, aki a családban a szerető családapa elvárásaival és gyakorlatával nem vagy csak nehezen – pszichikus konfliktusok árán – képes összeegyeztetni a gazdasági organizációban tőle várt szerepet, ami érzéketlenségre, rideg gazdasági racionalizmusra épül fel.

További példának hozhatjuk fel az iskolaigazgatók szerepkonfliktusát az USA-ban. Egyrészt elvárják tőlük, hogy tekintélyes személyiségekkel barátkozzanak és ezek befolyásán keresztül gondoskodjanak a pedagógusok fizetésének ked-

vező alakulásáról, másrészt elvárják, hogy az igazgatók és a tanári kar között is informális baráti kapcsolatok alakuljanak ki. Ez a szerepkonfliktus egy szerepza-
varon nyugszik, azon, hogy a *kollektív* feladatokat ellátó pedagógusok fizetésének nagyságát *privát* személyek jóindulatára bízzák. SEEMANN 26 településen elvég-
zett vizsgálataira hivatkozva COHEN megállapítja, „hogy rendszerint azok az igaz-
gatók voltak képesek magasabb díjazást kiharcolni, akiknek jó kapcsolataik vol-
tak a magasabb társadalmi rétegek felé, de ugyanakkor a kollégákkal szembe tisz-
tes távolságot tartottak.” (COHEN, 305. o.)

**c. Egy személy egy *organizáción belül megvalósítandó két vagy több intézmény normáinak – szerepeinek – megvalósítása köz-
ben ellentétes elvárásokkal találja magát szembe.***

Vallási organizációk szerepelvárásaival összeegyeztethetetlen az anyagi-
asság, viszont vallási organizációk is ráutaltak az anyagi háttérre, ame-
lyeket adóbehajtással is biztosíthatnak. Ebben az esetben célszerű egy
olyan gazdálkodásetikát kialakítani, amely képes a személyes szerep-
konfliktust elkerülni. Ezt oly módon lehet megoldani, hogy az adóbehaj-
tást teológiaiailag laikus gazdasági szakemberekre bízzák.

2. Szerepzavar, gazdálkodás- és vállalkozásetika

VOLTAIRE egy lehetséges szerepzavar körülményeit a következőképpen írja le: „Minden embernek jogában áll, hogy tökéletesen egyenlőnek tartsa magát a többi emberrel, de ebből nem következik, hogy egy bíboros szakácsa parancsolja meg urának, hogy főzze meg a vacsoráját.” (VOLTAIRE, 1983. 202. o.)

Szerepzavarról akkor beszélünk, ha egy személy olyan egymásra vonatkoztatott viselkedési minták megvalósítását tűzi ki célul, amelyek egy tőle idegen személy szerepének betöltésére igen, de saját szerepének megvalósítására nem alkalmasak.

A szerepzavarnak legalább négy területét érdemes szemügyre venni és ezek gazdasági és etikai vonatkozásaira felhívni a figyelmet. Ezek

- az általános szociokulturális szerepzavarok,
- a domináns, vezér vagy központi intézmény előjogaiból származó szerepzavarok,
- a kockázatvállalással kapcsolatos szerepzavarok,
- az állami és privát szerepek összekeveréséből származó szerepzavarok.

Vegyük ezeket sorra!

2.1. Általános szociokulturális szerepzavarok

Az általános szerepzavar fogalmának tisztázásához szükségünk van a szociokulturális vagy társadalmi tévfejlődés meghatározására.

Szociokulturális vagy társadalmi tévfejlődésről akkor beszélünk, ha az innovációk sora *nyilvánvalóan* nem segítette elő az emberré válást, a humanizációt, hanem inkább akadályozta vagy az ellenkező irányba terelte azt.

Általános szociokulturális szerepzavarokhoz soroljuk mindazokat a szereptévelygéseket, amelyek szociokulturális tévfejlődések következményeként társadalmi szinten olyan neurotikus vagy éppen pszichotikus karakterek kialakulásához vezettek, akik nem akarják vagy nem képesek az emberközi kapcsolatokban természetesnek tekinthető alapértékeket felismerni és követni.

„Az osztrák televízió 1994. március 19-én 21óra 50 perces kezdettel sugározta a ‘Zeit am Spieß’ című adását. Ebben többek között arról volt szó, hogy az osztrák labdarugók sikereket értek el, amelyek különösen egy játékosnak köszönhetőek. Az újságok azt írták, hogy Ausztria – az egész ország! – ‘liegt vor den Füßen des Spielers’, ami nem jelent kevesebbet, mint hogy ‘Ausztria leborul a játékos nagysága előtt.’ Ez már a műsorvezetőnek is sok volt a jóból, ezért hozzáfűzte, hogy ‘Mit lehet itt tenni? Manapság többet ér egy labdarugó, mint tíz tudós együttesen!’.” (MENYHAY, 1998. 135. o.)

A 2000-ben megtartott labdarugó Európa-bajnokság győzteseinek jelentőségét – a francia labdarugók szerepeit – a szurkolók és a sajtó olyan kifejezésekkel értékelték, mint „Európa királyai!”, „Az universum mesterei!”

Természetesnek tekintünk minden olyan szociokulturális értéket amely *migráció nélkül* – kulturális befolyás nélkül – minden kultúrában valamilyen formában megtalálható és az emberiség közös szociokulturális értékének tekinthető. Ezeket az értékeket *az őselfojtás, archetípus, szociális lelkiismeret és a pozitív önkép szükséglete* kapcsán élénk táruul öröklött erkölcsi háttér világítja meg. Ilyen értékek pl. a barátság, az igazmondás, az idősek tisztelete, a nemiséggel járó biológiai szerepek vállalása, a korhoz kötött szerepek vállalása és hasonlóak. Nézzünk meg ezek közül azokat a vélhetően legfontosabbakat, amelyek szerepzavarokat okozhatnak és amelyek a vállalkozás és gazdálkodás etikával összefonódnak.

2.1.1. Tyúk-tojás szerepzavarok

Miután a tyúk óvatosan leeresztette a tojást a szalmába, megszólalt a tojás: Ne ide tegyél engem, hanem oda! A tyúk meglepetésében motyogott valamit és zavarában tarajával óvatosan odébb gördítette a tojást. Ez a tyúk-tojás szerepzavar lényege.

Ha a mesét tovább folytatnánk, még talán itt ott meg is lehetne mosolyogni, ha a lényeg nem lenne lesújtó.

Tyúk-tojás szerepzavarokból kiindulva – az óvodáskortól kezdve – eljutunk a középiskolákban meghonosodott és ezen keresztül a felsőoktatásban található szerepzavarokhoz. De eljutunk a nemek szerepzavarához is, amelyben a gazdálkodás- és vállalkozás etika már lényeges szerepet játszik. Innen csak egy rövid lépés a további gazdasági jellegű szerepzavarokhoz, amelyek a gazdálkodás- és vállalkozás etikát lényegesen befolyásolják. Nézzük meg ezt közelebbről.

„1990-ben plakátok jelentek meg az ausztriai iskolák hirdetőtábláin. Az első sor – a ‘fejléc’ – közepes nagyságú betűkkel nyomtatva, felhívja a figyelmet arra, hogy ez a plakát egy ‘Schülerrechtserklärung’ (Diákjognyilatkozat). Ezután jön a java. A második sor, a főcím, óriási fekete-piros betűkkel deklarációnak nevezi a jogi művet. A deklaráció szó, ami általában csak állami vagy nemzetközi szinten használatos, mutatja a szerzők realitástól való elrugaszkodását és azt, hogy ők nagyon fontosnak érezték magukat a mű megalkotása közben. Az ilyen jellegű önfelértékelések, fontoskodások, a liberális- progresszívnek nevezett társadalompolitika velejárói, amelyek különösen diákmozgalmakban nevetséges naivitásokban nyilvánulnak meg. A tanulság belőle, hogy az ember éretlen fiatalokkal áll szembe. Jó lenne, ha ezt a tanulságot az illetékes politikusok is levonnák.

A nevetségesség határán folytatódik a naiv fontoskodás azzal, hogy a kilenc pontban összefoglalt diákjogokat, megszámozva, fejezeteknek nevezik, úgy mint ez az alkotmányoknál, UNO-deklarációknál és nemzetközi szerződéseknél szokásos. Minden ‘fejezet’ azzal kezdődik, hogy a ‘Diákok joga, hogy....’ (MENYHAY, 1996. 179. o.) A deklarációban *kötelességekről nem esett szó.*

Az egyetemekre átvitt tyúk-tojás szerepzavart a gráci Egyetem rektora, professzor FREISITZER, a szociológia tanszék vezetője, a következőképpen bírálja.

„Az általános demokratikus ideált akarták megvalósítani, amely szerint egy demokratikus rendszerben egy intézmény keretein belül azok is részt vesznek a döntésekben, akik a hierarchiában a tömeget képviselik... Általánosítva a cél az volt, hogy a szaktudás tudományos fokozati kompetenciáját, a fokozatos illetékességet szaktudás alapján, megszüntessék. Véleményem szerint a reformálók egy súlyos *gondolkodási hiba* áldozatai lettek... A reformálók összetévesztették

⇒ a demokrácia többségi elven alapuló általános szerepét a szaktudást követelő összetett tárgyi döntésekkel...

Egy intellektuálisan gondolkodó számára majdhogynem elviselhetetlen az a logikai ellentét, hogy a közoktatásban alkalmazott modellel szemben az alkotmányban rögzített miniszteri egyéni felelőséget nem függesztették fel. Ha ugyanis az igaz, hogy többségi határozatok minden esetben minőségileg jobb döntésekhez vezetnek, akkor ebből le kellett volna vonni a végső konzekvenciákat is. Minden miniszternek kötelezővé kellene tenni, hogy döntéseikhez munkatársaik és pártjuk tagjainak hozzájárulást kérjék, szakkompetenciájukra való tekintet nélkül, úgy ahogy ezt az egyetemeken bevezették. A miniszteri döntéseket azonban ezek a szabályozások nem érintik.” (FREISITZER, 1985. 572. o.)

Az ausztriai Montan-Egyetemen három jelöltet mutattak be egyetemi tanszékvezetői kinevezés céljából. Ott úgy szokás, hogy a jelöltek egy bemutatkozó előadást tartanak, amin az egyetemi közösség, diákok, tanársegédek, docensek és tanárok is részt vesznek. Aztán az egyetemi tanácson belül megszavazzák, hogy ki kapja meg a megbízást. Az egyetemi tanácson belüli vitában az egyetemi hallgatók képviselői egy olyan kollega mellett tették le a voksot, aki farmernadrágban, tornacipőben, kigombolt nyakú ingben és slampos pulóverben tartotta meg a bemutatkozó előadását. Rektor JEGELITSCH kérdésére, hogy a diákok miért pont ezt a kollegát favorizálják, azzal válaszoltak, hogy ez az egyetemi oktató hasonlít a leg-

jobban rájuk, *ez a legjobban 'hasonszörű'*. (Vö. RÁCZ, 1989.) Rektor JEGLITSCH anélkül, hogy belement volna a téma mélyebb elemzésébe, egy további kérdéssel intézte el a problémát: *'Mit és kit akarnak Önök? Egy havert, vagy egy tanárt?'*." (MENYHAY, 1996. 160. o.)

A tyúk-tojás szerepzavarok a társadalmi folyamatokat erősen diszjunktív irányba terelik, illetlenséget, méltánytalanságot, olykor pimaszságot szülnek, mutatkozzon meg ez *csupán* a következőkben.

A fiatalok egy bizonyos szubkultúrához tartozó rétege leszokott arról, hogy a tömegközlekedési járművekben átadja helyét az időseknek, a férfiak leszoktak arról, hogy átadják helyüket a nőknek. („Minek, ha egyenjogúság van?”)

A falfirkálás a fiatalok egy bizonyos rétegének privilégiuma. Még nem hallottam egyetlen esetről sem, hogy emiatt valakit felelősségre vontak volna. Ugyanakkor a károk megtérítése vagy privát vagy közpénzből történik. Ha nincs rá pénz, a firkák városrészeket csúfítanak el és terjesztik a rendetlenség, fegyelmezetlenség, szétszórtság és káosz mindennaposságát, azaz azt a képzettársítási ajánlatot, hogy ezek a jelenségek már megszokottá, szociokulturális étékké váltak. Ez így van jól. A szétszórtság és rendezetlenség mindennapossága pedig *az Énszerveződés esélyeit csökkentik*. Ennek az esélynek a csökkentése felgyorsítja a neurotikus és pszichotikus társadalom beteljesedése felé vezető utat és ezen keresztül *erősen rontja a gazdálkodás- és vállalkozás etikusságát*.

Ételemszerűen ugyanez vonatkozik a rágógumizásra, amikor is az eldobott rágógumit kicsi, nagy beletapossa a padlóba vagy az asztal alá ragasztja; a cigaretta-csikket beledobja a piszoárba, a szemetet eldobálja és elvárja, hogy mások takarítsák el helyette szemetet vagy mások térítsék meg a károkat. Ezen a beállítódáson keresztül nehézség nélkül eljutunk a *rablógazdálkodás* elvéhez, amelyben ugyanaz a másokkal szembeni közömbösség mutatkozik meg, mint a mindennapok felsorolt jelenségeiben.

A szerepzavar ebben az esetben is abban a beállítódásban jelentkezik, hogy egy bizonyos szerephez

⇒ *csak az örömszerzés elve, a lustaság és nemtörődömség párosul – mindaz, ami nem igényel önfegyelmet, és a realitás elve, mások létezésének és igényeinek figyelembevétele kimarad a szerepből. Ezt azelőtt kertelés nélkül antiszociális fegyelmetlenségnek neveztük.*

2.1.2. A nemek szociális szerepzavara

A biológiailag rögzített szociális szerepet támogató tulajdonságok és ismertetőjegyek

A nemek szerepzavara abban nyilvánul meg, hogy egy férfi azt hiszi magáról, hogy nő és egy nő magáról azt, hogy férfi, vagy legalábbis az érintettek a természet által kiosztott nemiséggel és/vagy azokhoz kapcsolódó viselkedési mintákkal nem értenek egyet, nem képesek vagy nem akarják elfogadni azt.

A nemi szociális szerepzavar jelentőségét és a társadalmi folyamatokra gyakorolt hatásáról HEGEDŰS T. András azt írja, hogy „Jól alkalmazkodni jó orientációs pontokhoz lehet, ma viszont kezdenek összeemosódni a szerepek.” (HEGEDŰS. 1988. 55. o.) Azaz a nemi szociális szerepzavar, mint minden más jellegű is, a társadalmi bizonyosságot rendíti meg, azt, hogy egy rendezett világban élünk. Minket ezen túlmenően az érdekel, hogy hogyan befolyásolja a szociális szerepzavar, és jelen esetben a nemi szociális szerepzavar, a gazdálkodásetikát és *mutatis mutandis* fordítva.

A nemek szociális szerepzavarát illetően úgy juthatunk érdemleges eredményre, ha megvizsgáljuk, milyen következményei vannak annak, ha egy nő nem jól érzi magát a nő szerepében és állandó jelleggel a partnerségre hivatkozva elfeledkezik nőiességéről és anyáskodó jóindulatáról. Ugyanezt a férfiakkal kapcsolatban a homoszexualitás keretében tárgyaljuk.

„Egy házasságban lehetnek partneri viszonyok, és annak is kellene lennie, ha mindkét fél hajlandó a nemhez kötődő biológiailag rögzített szociális szerepeket is vállalni. Egy férfi borostás arca nem képes azt a szociális érzelmi védettséget adni, mint egy anyai emlő, amely meleg, simulékony és képes könnyen emészthető táplálékot adni és a gyermekben a világgal szembeni bizalmat fel tudja ébreszteni. Csak a bizalom ébresztgetésén keresztül vezet az út reménység, a pozitív gondolkodás és a hit felé.” (MENYHAY, 1998. 209. o.; 1996. 121. o.; Vö. ERIKSON, 1971. 100. o.) A hit nem valamilyen dogmába való hitet, hanem az ember önmagába vetett hitét, önbizalmát, önszervezési képességét, egyszerűen az Énerőt jelenti.

A biológiailag rögzített szociális szerepet támogató tulajdonságokat és ismertetőjegyeket a szociális érzelmi védettséggel kapcsolatban az előző idézetben a borostás arc, az anyai emlő melege, simulékonyága és a könnyedén emészthető táplálék funkcionalitása – az ősbizalom ébresztésére való alkalmasság – eleveníti meg. A súlyos következményekkel járó tévhitet, miszerint egy apa muszkulóz testi kontaktusa vagy akár egy nagyanya ernyedő, ráncosodó bőrének érzelmi védettséget adó képessége egyenrangú lenne az anya rugalmas és simulékony bőre által nyújtható érzelmi védettséggel, határozottan el kell utasítanunk. Ennek ellenére gazdasági okokra, kereseti lehetőségekre vagy az anya karrierjére való hivatkozással sokszor kiesnek az anyák biológiai szerepükből és átadják ezt erre kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmas személynéknél.

⇒ *A gazdálkodás modernnek tartott etikája ismeretek hiányában vagy egyszerűen ismeretek ignorálásával a jövő nemzedék kárára spekulál.*

A meleg, puha, simulékony, szelíd testi kontaktusok szerepe óriási, amelynek jelentősége már az állatvilágban kibontakozik. Ehhez többek között a következő empirikus adatok állnak rendelkezésünkre.

LIDDELL kísérletére hivatkozva BERELSON és STEINER a következőkről számolnak be.

Egy kecske ikerpár *egyike* naponta negyven percet töltött az anyánál, aki ez idő alatt szoptatta. A *másik* kis kecskét nem választották el az anyától, az anya védőszárnyai alatt maradt éjjel nappal. Egy alkalommal a negyvenperces szoptatási idő alatt a világítást többször ki és bekapcsolták. Erre az ingerre a kiskecskék különbözően reagáltak. Az a kecske csemete, amelyik naponta csak negyven percet tölthetett az anyaállattal, az anya jelenléte ellenére behúzódtott a sarokba és ott lemevedett. A másik kis kecske ellenben, akit az anyától egyáltalán nem választottak el, és így lehetősége nyílt az anya közelsége adta biztonságérzetet – érzelmi védettség érzetét – begyakorolni, nem mutatott félelmet. Ellenkezőleg, a félelem minden jele nélkül szaladgált az anya körül. (BERELSON – STEINER, Band I. 1976. 48. o.) Ez a kísérlet világosan mutatja, hogy az emberi gyermek fejlődésében *hospitalizmus* alatt ismert súlyos testi-lelki fejlődési zavarok előfutára az anyától való elválasztás következtében már a magasabb fejlett emlősöknél megtalálható. A következő kísérlet nem kevésbé tanulságos.

Újszülött kismajmokat műanyákkal neveltek fel. A tapasztalatok meglepőek: a műanyákkal felnevelt majmok a műanyaghoz hasonló odaadással ragaszkodtak mint más majmok, amelyeket valódi anyák neveltek fel. Ez arra enged következtetni, hogy a szociális érzelmi védettség igénye *genetikailag meghatározott* szükséglet. Ezzel magyarázhatók azok a tragikus következmények, amelyek a szociális dimenzió hiánya következtében lépnek fel.

Valószínű, hogy a szociális szerepzavarokat indokolni kívánók idáig jutnak el érvelésük indoklásával, mert ebből arra lehet következtetni, hogy mindegy, ki az anyafigura. Következtetés: beadhatjuk gyermekünket nyugodtan bölcsődébe, rábízhatjuk a nagymamára, vagy éppen az apára, vagy még rosszabb, valamilyen ismeretlen személyre, akiről kiderülhet, hogy bántalmazza a kicsiket, vagy erre a feladatra nem alkalmas.

„Tapasztalható, hogy felnőttek autójuk időbeni szervizéről előrelátóan gondoskodnak, ugyanakkor nem fektetnek megközelítően se olyan súlyt a gyermekeik helyes nevelésére, mint autójuk gondozására... Így például gyakran megtagadják autójuk kölcsönadását még jó barátainknak is, de ugyanakkor rábízják gyermekeik nevelését olyan személyekre, akiknek nevelési képességéről nem győződtek meg... A

társadalom maga sem képes a helyes pedagógiai tevékenységet értékelni. Például egy óvónő gondozásába adnak 15-30 gyermeket abban az időszakban, amikor a magatartás formálhatósága igen érzékeny és személyekkel való tapasztalatok alapján könnyen formálható. Nevelési feladatok megoldására alkalmatlan óvónők által okozott magatartási zavarok a későbbiekben csak nagy gonddal és nagy nehézségek leküzdése árán helyesbíthetők.” (TAUSCH, 1971. 23. o.)

A vizsgálatok egyöntetűn bizonyítják, hogy

⇒ *a biológiailag rögzített szociális szerepet támogató tulajdonságokat és ismertetőjegyek jelentőségét, mint borostás arc, érdes vagy simulékony hang és testkontaktus, érzelmi melegség vagy hidegség – és így tovább mutatis mutandis – nem szabadna egy alaposan megkérdőjelezhető gazdasági etikusság érdekében elhanyagolni.*

Ezzel kapcsolatban a következők derültek ki. Idézek: „Egy döntési magatartás vizsgálatára alapozott experimentben majmokat két műanyagával neveltek. Az egyik atrapp drótból volt és tejet adott. A másik puha, simulékony anyagból készült de nem adott élelmet. Kivéve az etetés idejét a majmok a puha és simulékony műanyagához való kontaktust helyezték előnybe és szívesen simultak hozzá. Későbbi kísérletek során, amelyek a ragaszkodás mértékét a két atrapphoz és az ezektől való függőséget kívánta tisztázni (pl., hogy melyikhez szaladnak a csemeték, ha megijeszítik őket) kiderült, hogy

⇒ *a majmok a nem tápláló de simulékony és puha műanyagát részesítették előnyben.*” (BERELSON és STEINER, Band I. 1971. 46. o.)

Míndezekből az következik, hogy a nőiesség fogalmán belül, *ha* a nőiesség legfontosabb tényezői *adottak*, akkor a nőiességből áramló érzelmi háttér az élet fenntartása érdekében fontosabb mint a táplálék. De az is, hogy nem mindegy, ki neveli a gyereket. Felmerül a kérdés, hogy a gazdasági háttér elegendő-e ahhoz, hogy az anya első sorban gyermekének nevelésével gondtalanul foglalkozhasson vagy nem.

⇒ Gyökereiben itt, ebben a vonatkozásban mutatkozik meg a gazdálkodás és vállalkozás etikusságának vagy etikátlanságának mértéke és az, hogy a menedzsment milyen mértékben van felelőségének tudatában, mert eredetében a leírt tényezőkből fakad az emberi sors jóra vagy rosszra fordulása.

A nemiséggel kapcsolatos szociális szerepzavarból származó tragikus következményeket két idézettel támasztjuk alá.

„Egy nagyon erős testorientált fitness-hullám, amely kiváltságosan nők bodybuilding divatján keresztül érvényesül, a brutalitás egy új formáját hozza magával. Ha ehhez hozzá vesszük bizonyos női körökben divatosnak talált ‘S/M-kultuszát’, a sado-masochizmust, akkor ez a kép még ijesztőbbé válik.” (LUTZ, 1984. 109. o.)

„A páciensnő, miután elhagyta a szülői házat, szakmájában nagyon sikeres lett. Lekicsinylően nézett a férfikollégákra, ‘amit ezek tudnak, én már rég tudom’. A fallikus /phallosz = hímvessző/ rivalitás viselkedésében is félreérthetetlen és tünetében a járászavarban is megjelenik. Míg a ‘bicsakló láb’ – az inceszt vágyat, a ‘merev láb’ a fallikus rivalitást fejezi ki. Jelentése ‘egy merev tag, s nekem van egy ilyenem, nem vagyok rászorulva az apámra, a kollégákra, a barátokra, vagy orvosomra – tudok magamon segíteni’.” (Dr. POLAY, 1989. 76. o.)

A gazdálkodás- és vállalkozás etikátlansága akkor szúr szemet, ha a nemi szociális szerepzavarok kielégítésére alkalmas anyagi és szellemi termékeket *gyártanak, forgalmazznak és reklámoznak* és nyereség reményében azt a benyomást keltik, mintha a nemi szociális szereptévelygések *természetesek* lennének. Esetenként lehetséges, hogy a tévelygésnek biológiai tévfejlődésen nyugvó indoka van. Ezekben az esetekben lehetséges, hogy az érintettek személyes tragédiaként élik meg a tévelygések okait és a tévelygéseket, de ez *semmi esetre sem indokolja*, hogy a tévelygéseket szociokulturális érték rangjára emeljük és ezt a folyamatot, tragédiát, profitszerzésre használják ki.

A homoszexualitásból származó nemi szociális szerepzavar nem kevésbé tragikus következményekkel jár.

A homoszexualitást gyakran azzal az érveléssel népszerűsítik, hogy ez természetes, mert hiszen ez az állatvilágban is előfordul. Az érvelés hamis.

Kétségtelen, hogy az ember és az állat között a biológiai folyamatok és a viselkedés tekintetében is hasonlóságok, sőt azonosságok, is vannak. Azonban biztos egyetértés van abban a tekintetben is, „hogy ami egy patkányban végbemegy, az egy emberben is végbemehet és végbemegy, jóllehet a tétel fordítottja nem érvényes: az emberek szokásokat fejlesztenek ki, de a patkányok nem tudnak megtanulni olvasni.” (BERELSON, I. 1971. 90. o.) Továbbá érvényes, hogy az állatnak *nincs* viselkedést mederbeterelő kultúrája, az embernek – jelen pillanatban úgy tűnik –, hogy annyi még van, hogy átlássa és belássa a nemi szereptévelygések fonákját. Mert ha nincs, akkor konszenzusa arra fogja készíteni, hogy ne vegye észre a biológiailag rögzített szociális szerepet támogató tulajdonságok és ismertetőjegyek között a legszembe-tűnőbbet, azt, hogy az evolúció *nem célszerűtlenül* fejlesztette ki a két nemet, és nem célszerűtlenül alakította ki a két nem nemző szerveit úgy, hogy azok mind a formát, mind a funkciót illetően összetartoznak.

⇒ *A férfi nemzőszerve pontosan és csodálatos módon beleillik a nő nemi szervébe.*

Mi passzol a homoszexuális pároknál? Ha valaki ezt megtudja magyarázni úgy, hogy a szerzett információt hallgatóimnak tovább tudom adni, anélkül, hogy gyenge elméjű hírébe ne keveredjek, megköszönöm. Amíg ezt kérést valaki nem képes teljesíteni, kénytelenek vagyunk az evolúció szándékában megnyilvánuló kétnemű párkapcsolatok természetességében hinni és hiteles szakemberek véleményére támaszkodni.

Sigmund FREUD a homoszexualitást egyértelműen betegségnek tekintette és az ödipusz fázisban végbemenő téves identifikációval hozta összefüggésbe. A homoszexualitást a libidináris energia patológus áramlásában látta és a homoszexualitást a narcisztikus neurózisok közé sorolta be. (FREUD, Imago. X. 154. o.)

Mindezek ismeretében paradoxnak tűnik a homoszexualitás természetességére való hivatkozás, ennek gátlástalan praxisa és a homoszexualitásnak a gazdálkodásban játszó szerepe, amely

⇒ *kedvezőtlenül befolyásolja gazdálkodás- és vállalkozás etikusságát.*

A példák felsorolását elhanyagolhatjuk, hiszen a homoszexuális megmozdulások, tüntetések, „szórakoztató” tömegrendezvények, orgiák, divatbemutatók, „egybekelések” mozzanatai – gyűrűcsere, menyasszonyi tánc, esketés Hamburgban az anyakönyvvezető előtt, gratulációk fogadása, stb. a népszerűsítés tendenciájának jogos gyanújával a tömegkommunikációs médiák kedvenc témája közé tartozik, amelyben a kereskedelmi televíziók járnak az élen.

Egy példa erejéig azért bemutatjuk a homoszexualitás hatását a gazdálkodás- és vállalkozásetika alakulására. „Az Osztrák Televízió 1994. április 4-i hírközlése” szerint „az ismert IKEA-lakberendezési cég az Egyesült Államokban egy *‘különleges ízlésű’* televíziós kampányt indított. Az IKEA-cég televíziós hirdetésében bizonyítani kívánta, hogy mennyire szíven viseli a fiatal házaspárok lakberendezési ügyét és hogy berendezési tárgyaik ezek számára mennyire különösen kedvezőek. Az ügy kellemetlen pikantériája, hogy a *‘legalkalmasabb’* lakberendezési tárgyak kiválogatásához *egy homoszexuális párt alkalmaztak.*” (MENYHAY, 1986. 20. o.)

2.2. Domináns-intézményi szerepzavar

Az intézmény *a kultúra* alkotó eleme. Viszont az intézményesítés és a vezér, vagy domináns intézmény(ek) kialakulásával kapcsolatban *az államnak* fontos szerepe van. Az állam például a törvényhozáson keresztül a nevelés és oktatás intézményének rangját a bankok intézményének terhére úgy emelheti, hogy a bankok fényűző luxusát – pl. márványpaloták építését – erősen megadóztatja, és ezzel párhuzamosan bevezeti a pedagógusi alkalmassági vizsgálatot és a pedagógusok bérezését úgy rendezi, hogy a legértékesebb személyiségek ne vándoroljanak el a privátgazdaságba, vagy éppen külföldre.

Az állam feladata az is, hogy az intézmények közötti egyensúlyról gondoskodjon, vagy legalábbis egyensúlyvesztések ne lehetetlenítsék el a társadalmi cél-összeférhetőséget, illetve olyan intézmények kerüljenek vezető pozícióba, amelyek az emberi biológiai organizációnak képesek megnyitni *az utat a valóban emberré válás felé*. Ugyanis állami tétlenség a vezérintézmények rangsorolásával kapcsolatban könnyen olyan intézmények státuszát emeli magas vagy a legmagasabb rangra, amely az emberré válás szempontjából nem hogy nem használ, hanem kimondottan káros.

Például, ha egy állam a fegyveres szolgálat intézményeinek magas rangot biztosít, *vagy hagyja*, hogy a harcra – agresszióra – készítő alapbeállítódás teret nyerjen, akkor már a gyerekek – az animális hajtóerők motiválásán túlmenően – előszeretettel játszanak ölősdit. (Vö. ZOBORY, 1997. 61. o.) Ez különösen akkor érvényes, ha a gazdaság az állam illetve a társadalom gyengéjére spekulálva tömegesen kezd el gyártani játék – és nem csak játék – fegyvereket.

A rizikó nevű társasjáték Játékszabályok (PARKER, 1992. Tonka Corporation. All rights reserved. Magyarországon forgalomba hozza Hasbro Magyarország Kft. Budapest, VI. ker. Teréz krt. 23.) című tájékoztatója nem csak a játékszabályokat ismerteti, hanem egyértelműen bemutatja, hogyan lehet egy agresszív alapbeál-

lítódást a szocializáció során hatásosan tovább adni. A játék által nyújtott asszociációs ajánlat a gyermekekben természetesen kritika nélkül rögződik, kondicionálódik, azaz bensőségessé, a személyiség részévé válik.

A játék neve – a rizikó – a *vállalkozások kockázatára* emlékeztet, amely a *piaci mechanizmusokban* rejlő *önérdekű* hajtóerő egyenes következménye. A vállalkozásban rejlő rámenősség nem akármilyen *agresszióra* emlékeztet: a játékszabályok cím alatt fekete-fehér satírozással látható *ágyú* azt a képzettársítást hívja elő, hogy vállalkozással járó rizikó minimalizálása a konkurencia harcban mások fizikai megsemmisítéséig is fajulhat. Kvázi jó, ha az ember már gyermekkorban megtanulja, hogyan lehet ezzel a lehetőséggel élni.

A játék kiválóan alkalmas arra, hogy agresszív alapbeállítódás irányába terelje a társadalmat és egyben képes a vállalkozásetika kondicionálási folyamatát és tartalmát is bemutatni. A játékszabályokban a következők olvashatók: „A játéktérp világtérképet ábrázol.” „A játék az egész világra kiterjedő *tervezést* igényel, és óriási *nyereményeket* kínál, vagy esetleg *katasztrofális veszteségeket* okozhat a *bátor próbálkozó*nak.” Az ilyenfajta bátorság erkölcsi rangra emelése problematikus lehet, különösen akkor, ha ez képes *katasztrofális veszteségeket* is magára vállalni, amibe könnyen mindennemű, az ember által előidézett természeti *katasztrofák*, a természeti kincsekkel való rablógazdálkodás és a környezetszennyeződés is beleférnek, egy háború örökség számba menő rombolásairól nem is beszélve. Az utóbbi esetben nem muszáj ágyúnak szerepet játszani. Megteszi az atombomba is.

Nézzük tovább, miről is tanúskodik ez a játék. Példának hozza fel, hogy „Egy játékos 17 körzetet *birtokol*. Kaphat 17/3 hadosztályt (az osztásnál képződő maradék 2 nem vehető figyelembe.) Egy játékos 4 körzetet *birtokol*. Kaphat 3 hadosztályt.” „Megnevezni: 1. a *támadás* kiindulópontjaként szolgáló körzetet, 2. a *megtámadni szándékozott* körzetet, 3. a *támadó* hadosztályok számát.”

A felvázolt alapbeállítódás úgy hat ki a társadalmi folyamatokra, mint ahogy ezt egy televíziós dokumentációfilm bemutatta: felnőttek hétvégi szórakozása az USA-ban, a háborúsdi éles fegyverekkel és robbanóanyagokkal, nem tartozik az ad abszurdumok közé. A hírekből tudjuk, hogy az USA-ban nem ritkán diákok fegyverekkel járnak

iskolába, és ha valami nem tetszik nekik, akkor alacsony frusztrációs toleranciájukra való tekintettel az az érzésük, hogy sérelmeiket csak ámokfutással képesek korrigálni. Halomra lövik iskolatársaikat, nevelőiket és a járókelőket. Ezeknek a társadalmi folyamatoknak a regisztráláshoz nem kell empirikus tanulmány. Elég, ha az ember a napi híreket hallgatja.

Ha a gazdaság intézménye a legfontosabb, akkor a nem domináns intézmények megkísérik azokat a viselkedési mintákat megvalósítani, amelyeknek a gazdasági intézmények sikereiket köszönhetik, azaz

⇒ *elkezdnek a piaci mechanizmusok követelményei szerint gondolkodni és cselekedni. És ez a szerepzavar – a piacosság behatolása az élet minden területére – katasztrofális következményekkel jár.*

„Globális társadalomban élünk, amelyet az áruk és szolgáltatások szabad kereskedelme mellett a szabad tőkeáramlás jellemez. A különböző országok kamatlábai, átváltási és tőzsdérfolyamai szoros kapcsolatban állnak egymással, a világ pénzpiacai pedig óriási hatást gyakorolnak a gazdasági körülményekre ... A fenti rendszer sok szempontból elhibázott. Mindaddig, amíg a kapitalizmus az elsőszámú társadalmi rendszer, a pénz utáni hajsza

⇒ *felülemelkedik minden társadalmi megfontoláson.*

⇒ *A gazdasági és politikai szabályozások életképtelenek.”*

(SOROS, Budapest. 1999. 129. o. Kiemelések a könyv szerzője által.)

Az élet minden területére kiterjedő piacosság a szerepkonfliktusok és szerepzavarok tömegét hozza magával, mert például az egészségügyet vagy az oktatást és nevelést nem lehet gazdasági viselkedési mindelem lehetőséges, mert a nevezett intézmények jellege alapvetően különbözik a gazdasági intézmények szerepétől. Ha mégis átveszik a gazdasági intézményekre érvényes viselkedési mintákat, ha elkezdik utánozni azokat,

vagy ha kényszerítik őket a gazdaságban szokásos szerepek megvalósítására,

⇒ *akkor elkerülhetetlenül megváltozik az intézmények eredeti célja, a szerepkonfliktusok- és zavarok sokasodnak.*

A gazdasági intézményekben helyén való viselkedési minták alkalmazása az oktatási és nevelési intézményekben – különösen az általános és középiskolákban, kevésbé a felsőoktatásban – a gazdasági racionalizmusra jellemző száraz és kalkulatív gondolkodás előrenyomulását jelenti, ami kizárja a nevelésben elengedhetetlenül fontos emocionálisitást és az informális kapcsolatok érvényesülését; a teljesítményre való *motiválás* helyett bevezeti a gazdasági intézményekre jellemző szigorú teljesítmény-kényszert és gátolja az oktatási és nevelési intézmény eredeti szerepmegvalósítását azon keresztül is, hogy a szereptévelygés egyszerre két szerepzavart zúdít az intézményre: egyrészt a leírt alapvető probléma jelentkezik azon keresztül, hogy a gazdaságra alapvetően jellemző viselkedési mintákat alkalmazzák az oktatás és nevelés intézményében, másrészt a felnőttek viselkedési mintáit alkalmazzák serdülőkre.

„A felnőttek viselkedési mintái, éppen úgy mint a kulturális innovációk, más szabályoknak vannak alávetve, mint a nevelés” (BREZINKA, 1971. 164. o.)

A felnőttek, különösen a gazdasági intézményekben honos viselkedési minták megkövetelése a nevelési intézményekben a serdülők fejletlen Énjét terheli le egy olyan időszakban, amelyet a természet elsősorban a személyiségképzésre programozott be, és ez csak a személyiségképzés kárára mehet.

Az ifjúság *gyakorlatiasságra* való nevelése nem jelentheti a gyakorlatiasság fetisizmusát. Az oktatás és nevelés eredményességét kizárólag azon keresztül mérni, hogy ez mennyiben felel meg *a gazdaság racionalis érdekeinek* és nem azon keresztül, hogy az intézményből kikerülő egyénnek milyen a személyisége – hogy milyen ember – és nem

azon, hogy ez milyen értékű társadalmi személy – hogy milyen társadalmi kapcsolatokra és folyamatok beindítására és fenntartására képes – az animális társadalomhoz vezet, vissza a vadonba.

„Az általános, személyiségképzést, amennyire csak lehet, mindenütt a polgári viszonyokhoz igazított képzés elé kell helyezni.” (HUMBOLDT. 1903. I. kötet 144. o.) És „minden nevelésre irányuló aktivitás középpontjában ... az embernek kell állnia, anélkül, hogy ezeknek az aktivitásoknak valamelyike szándékozna mást elérni, mint hogy a személyiség erejét növelje, és hogy az ember lényének értékeket és állhatatosságot adjon.” (HUMBOLDT. i. m. 1903. I. kötet 283. o.)

„HUMBOLDT és mások figyelmeztetése, hogy a személyiség nevelést a gazdasági, technikai és minden más jellegű érdekek és követelmények elé kell állítani, nem azt jelenti, hogy a környezet és a technika támasztotta igényeket egyáltalán nem kell figyelembe venni. Sokkal inkább azt jelenti, hogy először a személyiséget kell fejleszteni, az Én-erőt kell kifejleszteni, aminek segítségével az Én károsodás nélkül, hogy úgymond ‘eret fejjel’ gyorsabban és hatékonyabban képes az intézményszerű technikai szocializáció követelményeit teljesíteni.

A technikai-gazdasági változásokból adódó szocializációs követelményekhez való alkalmazkodás zömét a felsőbb oktatási rendszerekben kellene megvalósítani.

‘A stagnáló képzés mellett ki kell emelni, hogy a képzés struktúrájában sem történt lényeges változás annak ellenére, hogy Magyarországon időközben a rendszerváltással és a világgpiac felé történő korábbi nyitással kapcsolatban olyan igények jelentkeztek, amelyekre a felsőoktatásnak mindenképpen reagálni kellett volna. (GIDAI, 1997. 25. o.)’.

„A technikai szocializáció túlsúlya, illetve a személyiség formálásra összpontosított szocializáció hiányossága

⇒ *az animális társadalom felé hajló tendenciák felerősödésével alaposan visszavágott/visszavág.*” (MENYHAY, 2000. 74. o.)

„A természet úgy akarja, hogy a gyermek legyen gyermek, mielőtt felnőtt lesz. Ha ezt a rendet felakarjuk forgatni, korai gyümölcsöt fogunk aratni, amely éretlen és íztelen lesz, és hamarosan meg fog romlani.” (ROUSSEAU, 1965. 73. o.)

„Németország a tudományok művelésében és gazdasági téren intenzív fejlődésnek indult. Ennek megfelelően megnőtt a nyilvános iskolák száma és ezek messze-menőn alkalmazkodtak az új kívánalmakhoz.” (WEIMER-SCHÖLER, 1976. 249. o.) SÜVEN szerint olyan tudást kell továbbadni, „ami a gyermekhez legközelebb álló külső életfeltételeket övezi.” (WEIMER-SCHÖLER, 1976. 203-204. o.)

„A ‘gyakorlatiasság’... nem tett egyebet, mint a gyakorlat fogalmát a látható, külső eljárásokra redukálta, s az emberi értelem, valamint a személyiség belső kultúrájának a befolyásolásától a praktikum minden attribútumát megtagadta, haszontalan és hiábavaló elmélkedésnek nevezte.” (MAGYARI BECK, 1993/3. 3. o.)

A gazdasági racionalizmus gyakorlatiassága oda vezetett, ahol vagyunk. Körülöttünk egy olyan világ, amelynek jelenlegi jövőképe erkölcsi elkötelezettség nélküli üzletemberek – világpolgárok – profitorientált szociális szerep-megvalósításainak függvényében jelenik meg.

„Az osztrák televízió fiataloknak szóló adásában tizenéves kislányokat léptettek fel. A ‘dal’ refrénje, amit ordítottak: ‘Ich empfinde dich Scheiße!’, azaz finoman kifejezve ‘ürüléknek érzékellek!’ Sután lépkedtek a kislányok a dal ütemére és ismételtették azt, amit profitra éhes üzletemberek szájukba adtak.” (MENYHAY, 1998. 228-229. o.)

A Live Story ifjúsági mozgalmat a békéért való tüntetés címén hozták létre. Az ez idő szerint utolsó tüntetésre 2000. július 8-án került sor Berlinben. A rendőrség egymillió fiatal részvételével számolt. A történekről többek között a német RTL számolt be 2000 július 9.-én. E szerint a tüntetés a jelenleg ismert legnagyobb szabású kábítószer kereskedelmi központtá nőtte ki magát. A rendőrök véleménye szerint az egész rendezvény egy programozott káosz. A közvetítés kommentátora szerint az a vélemény alakult ki, hogy egy idegösszeomlás előtt álló sajnálatra méltó tömegről van szó. A kérdés jogos: miért engedélyezték? A feleletet az RTL közleményéből megtudhatjuk: a rendezvény 300.000.000 (háromszáz millió) német

márka bevételt eredményezett. Üzletnek nem rossz és a városra is ráfér időnként egy kis többlet-adóbevétel, hogy a szűkös költségvetést fellehessen javítani.

2.3. A kockázatvállalás szerepzavara

A kockázatvállalás szerepzavarának lényege, hogy a kockázatvállalást bizonyos esetekben *a társadalomra hárítják*, de a hasznot a vállalkozók veszik igénybe, holott a haszon a kockázatvállalás díját is magába foglalja, amit rizikóprémiumnak is szoktak nevezni.

Előnyösnek mutatkozik, hogy a kockázatvállalás-szerepzavart egy esettanulmány alapján mutassuk be. (MENYHAY. 1998. 221. o.)

1996. május 3-án az MTV munkatársa a földművelésügyi miniszterrel beszélgetett. A kukorica magas piaci árfolyamával kapcsolatos problémákra kellett volna a földművelésügyi miniszternek megoldást találni. Nevezetesen a miniszter szemére vetették, hogy a magas piaci árak ellenére az állam a saját gazdasága védelmében csak korlátozott mennyiségben ad kiviteli engedélyt.

Napjaink gazdálkodás- és vállalkozásetikára jellemző, hogy „szemfüles vállalkozók – a szabadjára engedett piaci mechanizmusoknak megfelelően egyéni érdekeiket szem előtt tartva – megkísérelik a szabályozást úgy kijátszani, hogy darálva próbálják a kukoricát az országból kivinni, mondván, a tilalom a kukoricadarát nem érinti. Ha erre azt mondanánk, hogy ebben az esetben a szabályozás nem kielégítő és ezért az állam nem tölti be szabályzó szerepét, akkor ezzel eljátszanánk annak a lehetőségét, hogy ezt ott hangsúlyozzuk, ahol ez még lényegesebb.”

A földművelésügyi miniszter kifejtette, hogy a kollektív érdekek képviselőjének szempontjából – a nemzet gazdaság védelmének szempontjából – nagyobb kiviteli keret akkor lenne előnyös, ha a kukorica nemzetközi ára hosszú távon magas marad. Azzal még nincs elintézve a dolog, hogy a jelenlegi magas világpiaci árak magas hasznot hozhatná-

nak a *vállalkozások számára*, mert hiszen a kukorica korlátlan exportálásával a kukoricatartalék az országban erősen megcsappanna és esetleg a kukoricahiányt tavasszal a *nemzetgazdaság kárára* magasabb behozatali áron kellene pótolni, mint amennyiért jelen pillanatban értékesíteni lehetne. A kérdést, hogy lehet-e itt igazságot tenni, úgy válaszolta meg a miniszter, hogy „nem lehet, de kell”. Ebben a mondatban benne van a szóban forgó *szerepkonfliktus* lényege. Aztán hozzátette: „Nem mi irányítjuk a gabonatermelést!” Akkor ki? És itt megjelenik egy *szerpezavar* is. Ugyanis, az állam elsősorban nem gazdálkodó szervezet, de a társadalmi cél-összeférhetőség biztosíthatóságának érdekében nem mondhat le hatalmáról oly módon, hogy ne legyen képes nyilvánvaló társadalmi és gazdasági tévfejlődéseket autoritásával és kielégítő pénzügyi háttérével lényegesen befolyásolni.

„Akárki vagy akárkik is azok, akik a gabonatermelést irányítják, vagy mondjuk inkább úgy, akármilyen erők (a piaci mechanizmusok) irányítják is a gabonatermelést, jogos az a követelés, hogy az állam úgy szabályozzon, hogy az semmi esetre se menjen az ember – a társadalom – kárára. Márpedig ha nem lehet, de mégis igazságot kell tenni, amelynek a kimenetele bizonytalan, akkor ebből már következik, hogy

⇒ *akármilyen döntés valamilyen formában, a társadalmat érinteni fogja, a társadalmat veti a piaci mechanizmusok által diktált kényszerjellegű kockázatvállalás alá.*”

Ha a szóban forgó döntés a fogyasztási árak csökkenéséhez vezet, akkor ebből a társadalom is profitál. Ha azonban a döntés áremelkedéshez vezet, a társadalom látja kárát, anélkül, hogy valakit érdekelne, hogy a társadalom a kockázatot kívánja-e vállalni vagy sem.

Egy újabb *fatális szerpezavar* körvonalai bontakoznak ki, amely egy gazdasági-vállalkozási szerepbe kényszeríti a társadalmat.

2.4. Állam és állami szerepzavar

Ahhoz, hogy az állami szereptévelygéseket be tudjuk mutatni, meg kell határoznunk, hogy mit értünk állam és állami szerepek alatt, amihez viszonyítva a szereptévelygések foghatóvá válnak. Természetesen nem sorolhatjuk fel az összes állami szerepet, de ezek fő vonásait igen.

Állam alatt nem feltétlen makró-organizáció értendő. Mennél lokálisabb egy törvényhozó és végrehajtó – közigazgatási és bíraskodó – formális organizáció, annál jobban képes lokális társadalmi feladatok ellátását támogatni és annál inkább hajlandók a polgárok hozzájuk közel álló célok megvalósításáért áldozatokat hozni. A társadalmi célok megvalósítása – a szükségletek kielégítése – a társadalom feladata. Az állam feladata

⇒ *a társadalmi feladatok ellátásának támogatása – a kollektív feladatok kielégítő ellátásának védelme az egyén kibontakozásának, önmegvalósításának és érvényesülésének biztosítása mellett.*

Ebből a definícióból az általánosított állami szerepek levezethetők. Állami feladat a társadalmi feladatok ellátásának támogatása, a kollektív feladatok kielégítő ellátása és az egyén kibontakozásának, önmegvalósításának és érvényesülésének biztosítása.

Állam alatt pedig *nagyságra való tekintett nélkül* olyan formális organizációt értünk, amelyben a hatalommegosztás tényezői jelen vannak. A törvényhozás elválik törvények végrehajtásától és a végrehajtáson belül a bíraskodás a közigazgatástól. „Elválás” alatt azt értjük, hogy a három állami funkció ellátása között személyi átfedéseknek nem szabad előfordulni. Akik törvényt hoznak, nem vehetnek részt a közigazgatásban és a bíraskodásban; a bírók nem vehetnek részt a közigazgatásban és a törvényhozásban; a közigazgatási tisztviselők nem hozhatnak törvényt és nem bíraskodhatnak.

A hatalommegosztás szükségességét egy demokratikus államforma biztosítása érdekében elsősor LOCK fogalmazta meg és amelyet valószínű a pontosabb definíció miatt MONTESQUIEU érdeméként emlegetnek. (LOCK, 1973. 1979.; MONTESQUIEU, 1962.) A hatalommegosztás elve MONTESQUIEU óta nem változott. Ezen nyugszik a demokratikusnak tartott államok alkotmánya. (KOVÁCS, stb. 1990.)

A gyakorlatban a hatalommegosztás tisztán aligha valósítható meg. Néhány átfedés a demokratikusnak ítélt államok praxisából: Amikor egy rendőr büntet, bíraskodik; amikor egy bíró hagyatéki ügyekben tevékenykedik, közigazgatási, rendfenntartási feladatokat végez; amikor a parlament a költségvetést megszavazza, közigazgatási és nem törvényhozási feladatot lát el.

A hatalommegosztás újabb három alapvető állami szerepet tár elénk.
Ezek

⇒ *a törvényhozás, a közigazgatás és a bíraskodás.*

Az állam legfőbb feladata és egyben szerepe, hogy a társadalomban a

⇒ *a realitás elvének érvényesülését támogassa.*

Az örömszerzés elve csak az egyéni érdeket – az Ént tartja szem előtt. A realitás elve a valóság felismerésére és az ahhoz való alkalmazkodásra törekszik, arra, hogy az ember figyelembe vegye: nem csak az Én, hanem a Te, a Mi, és a Ti is és az ezek közötti társadalmi kapcsolatok és folyamatok – kollektív érdekek – is léteznek. A gazdálkodás- és vállalkozásetika minősége az Én és a Te, az Én és a Mi és a Mi és a Ti közötti viszonyok, kapcsolatok és társadalmi folyamatok kiegyensúlyozottságától függ.

Jelenkori evolúciós szinten

⇒ *a társadalom spontán (még mindig) az örömszerzés elve alapján szerveződik,*

azaz a társadalom határozott korlátozások nélkül, a társadalmi és gazdasági hátrányos helyzetűek hathatós védelme nélkül – a tapasztalatok alapján mondhatjuk – szinte pillanatok alatt olyan differenciálódáshoz vezet, amely egy emberközpontú szemléletben elképesztő. Ebből következik, hogy a társadalmi cél-összeférhetőség szempontjából az állam legfontosabb feladata lenne mindenek előtt a kollektív érdekek képviselője és védelme, a spontán szerveződés következményeinek enyhítése. A történelem mutatja, hogy az állam ezt a feladatát tessék-lássék módon – kivéve a szociális piacgazdaságot, de ott is szereptelvelygésekkel – látta el. Ebben a hiányosságban rejlik

⇒ *az állam originális – eredeti – szerepzavara.*

Az úgynevezett modern, posztindusztriális-információs társadalmak kialakulásáig az állam eredeti szerepzavara uralta a társadalmi folyamatokat. Ez nem azt jelenti, hogy a posztindusztriális-információs társadalmakban az eredeti állami szerepzavar megszűnt volna, hanem csupán azt, hogy az állami szerepzavar átalakult, újabb ismertetőjegyeket vett fel. Ez a körülmény indokolja

⇒ *a derivatív – a származékos – az eredetiből kifejlődött modern állami szerepzavar*

fogalom bevezetését.

2.4.1. Originális állami szerepzavarok a húszadik században

Elemzésünk fő célja nem a múlt állami szerepzavarainak bemutatása, hanem sokkal inkább a jelenkori, a monetáris gazdaságfilozófia téziseit valló posztindusztriális társadalmat képviselni hivatott állam szerepzavarainak felvázolása. Gyümölcsöztethető tanulságok levonása cél-

jából hasznos lehet az elemzést a húszadik század állami szerepvállalásainak bemutatásával kiegészíteni.

A húszadik század a monetáris gazdaságfilozófia tévelygései mellett két társadalmi- és gazdaság-filozófiai irányzatot ismer. Az ezeket állami segédlettel megvalósítani igyekvő társadalmak csődje ismert. Az egyik a szocialista-kommunista társadalmi és gazdasági rend, a másik a szociális piacgazdaság filozófiáján nyugvó társadalmi és gazdasági rend államisága. Kezdjük a szocialista-kommunista állam társadalmi rend illetve állam szereptévelygéseivel.

A *szocialista-kommunista* állam az általunk kidolgozott állami szerepvállalásokat legalább a következő pontokban sértette meg:

1. Az állam átengedte a hatalommegosztásból adódó összes szerepeket egy privátorganizációnak – a kommunista pártnak – úgy, hogy a párt vezető szerepére hivatkozva a törvényhozás, közigazgatás és bírászkodás a párt központi bizottságának határozatai alapján működött.
2. A törvényhozás, a bírászkodás és a közigazgatás személyi átfedésében keresztül totálisan a párt ellenőrzése alá került.
3. Az Én – az egyéni érdek – elsikkadt az ideológia által forszírozott kollektívérdekek mögött. Az egyén csak a kollektíván keresztül érvényesülhetett. Sorra megszüntették az individualizmus minden mozzanatát, jelét, megjelenési formáit. Az államosításokkal az élen a szülői munkaközösségektől kezdve az ipari és mezőgazdasági szövetkezeteken keresztül az ügyvédi munkaközösségekig minden azt sugallta, hogy *ez egyed semmi, a közösség minden*. Ez az egyoldalúság gorombán sértette a gazdálkodás és vállalkozás-etika követelményeit, amelyek az Én és a Te, az Én és a Mi és a Mi és a Ti közötti kiegyensúlyozott társadalmi viszonyokon és az ezek által elindított és fenntartott társadalmi folyamatokon nyugszik.

4. Az egyéni érdek kizárása a gazdasági folyamatokból a gazdaság motorját bénította meg, a gazdaság életképtelenné vált. Tudomásul kell venni, hogy *a gazdaság hajtóereje* az egyéni érdek – az egoizmus. És mert ez így van, az állami mederbe terelésről nem szabad lemondani, ha a cél nem az egyéni érdek burjánzása és a társadalmi célösszeférhetetlenség tolerálása.
5. Az egyéni érdek kizárása erőszakkal történt. Az egyéni érdek az aeb-komplexum része és mint ilyen genetikailag rögzített, ezért erőszakkal ki nem zárható. Minden erőszakos kísérlet a szándékolt eredményesség megfordításának törvénye – a paradox intenció – alapján csak erősödik. Az állam itt egy olyan szerepet vállalt magára, ami a természet által rögzített törvényszerűségek ellen fordult.
6. A Szovjetunió szeretetét az állam kötelezőnek tekintette. A szándékolt eredményesség megfordításának törvénye gyűlölethez vezet.

„Köztársaságban az erény nagyon egyszerű dolog: szeretet a köztársaság iránt. Ez egy *érzelem, nem pedig ismeretek sorozata*... A hazaszeretet jó erkölcsökhöz vezet, s az erkölcsök jósága megint hazaszeretetre indít.” (MONTESQUIEU, 1962. II. 169. o.)

Mindaddig amíg anyaggal van dolgunk, a racionalitás elve érvényesül: $++ = 2+$ és $2- = 0$. Mindaz, amit a természet automatikus folyamatok alá rendelt az ember akaratát illetően irracionálisan viselkedik: $++ = 0$ és $+ - = 2+$.

„Már az ősember a barlangban tapasztalhatta, hogy ha egy sziklatömb meglapult (tény, ez van $+$) és ha ellene hat, egy fatörzsszel kitémasztja ($-$), akkor ez eredményhez vezet, a veszélyes állapot megszűnik (0). Ha az ember azonban a racionalitást a lelkiéletre, vagy vegetatív funkciók befolyására vagy egy spontaneitást vagy rutint követelő alkotási folyamatban alkalmazza, akkor a természet azonnal visszavág és meghiúsítja a szándékot. Pl. A félelem egy bizonyos betegségtől, egy tény ($+$), a tény ellen fellép az ember, nem akarja ($-$). Ami ellen fordul az ember, az erősödik ($2+$). A 'Legyen meg a Te akaratod' elveszi a szituáció életét: Tudatos, hogy az ember egy bizonyos betegségben meghalhat ($+$). Az ember elfogadja a le-

hető elkerülhetetlent (+), és a szervezet felhagy azzal, hogy állandó önfigyeléssel egy nem szándékozott irányba terelje magát (0).” „Ha egy férfi szexuális élményét tudatosan akarja előhívni, vagy erősíteni, mert nem bízik, nem hisz önmagában, nem adja át magát a természet gondoskodásának, kénytelen egy úgynevezett lelki impotenciát elviselni. A magába való hitetlenség, egy tény (+). Ez ellen az akaratot bevetni (-), annyit jelent, mint az eredeti állapotot erősíteni (2+). A kísérlet egy fennálló szexuális élményt (+) tudatosan, akarattal erősíteni, (+) egyenlő a szexuális élmény teljes elvesztésével (0).” (MENYHAY, 1996. 51-55. o.) Amikor egy hegedűművész megkísérelte, hogy tudatosan még jobban jászson, a zsebkendő vállra helyezésétől a vonó húzásáig mindent tudatosan a racionálisan akart követni, leblokkolt. ‘A pszichoterápiának az volt a feladata, hogy a hegedűművész tudatalattiba való bizalmát visszaállítsa, hogy állandóan szemelőt tartsa, a nem tudatos rutinja és képessége muzikálisabb mint a tudatosságé.’ Ez a terápia eredményesnek bizonyult. (FRANKL, 1979. 65. o.)

„Aki... megalázza magát, mint ez a gyerek, az a legnagyobb a mennyek országában.” „Aki közületek nagyobb akar lenni, legyen a szolgátok, s aki első akar lenni, legyen a cselédetek” „Aki felmagasztalja magát, azt megalázzák, aki megalázza magát, azt felmagasztalják” Kétezer évvel később ugyanezt a fenomént így fogalmazta meg egy amerikai nemzetközi szaktekinetly, a szociológus, Peter M. BLAU: „Egy vezető saját személyének lekicsinyítése elveszi a vezetettek félelmét és tartózkodását. Ez motiválja azokat, hogy szimpatikusnak találják és elfogadják őt. (BLAU, 1967. 208. o.)

A szociális piacgazdaság a húszadik század másik jelentős társadalmakat és államokat formáló filozófiai irányzata. A filozófia bármennyire is megnyerő, az állam súlyos szerepzavarai következtében ez a kísérlet is csődöt mondott. Ez a tény különösen sajnálatos, mert a történelem során ez a gazdaságfilozófia volt az egyetlen, amely a társadalmi cél-összeférhetőséget célul tűzte ki.

A szociális piacgazdaság *a realitás elvét a legmesszebbmenőkig figyelembe vette*: Nem törekedett az ember természetének megváltoztatására, nem akarta az egyéni érdeket a gazdasági folyamatokból kizárni,

hanem csupán az örömszerzés elve alapján a korlátlan egoizmus által spontán a társadalmi cél-összeférhetlenség felé fejlődő gazdaságot és társadalmat kívánta állami befolyással humanizálni. KEYNES – a szociális piacgazdaság filozófiájának megteremtője ezt így írja le: „Jobb, ha valaki bankfolyószámláján és nem polgártársain elégtí ki uralkodási vágyát. És bár néha az előbbi csak eszköze az utóbbinak, máskor azonban levezetője is lehet.” – állapítja meg KEYNES, aztán így folytatja:

⇒ *Más kérdés az emberi természet teljes átalakítása és megint más meghatározott keretek közé szorítása; a kettőt nem szabad összetéveszteni egymással”* (KEYNES, 1965. 398. o.)

A KEYNES-i koncepció szerint

- ~ az államnak gazdálkodnia kell, ha munkahelyeket akar teremteni és fenntartani. Az állami gazdálkodás a privátszféra mellett jól megfér. Az állam gazdálkodása megszüntetheti vagy legalább is lényegesen enyhítheti a privát érdekeltségű szektornak való kiszolgáltatottságot a foglalkoztatással kapcsolatban;
- ~ egy jól működő szociális háló kiépítése állami feladat;
- ~ a foglalkoztatások biztosításán keresztül munkabérek – a pénz – állandó jelleggel folynak be a gazdasági vérkeringésbe és állandó jelleggel növelik a keresletet és ezzel lendületben tartják a gazdaságot;
- ~ a foglalkoztatás biztosítása lényegesen hozzájárul a társadalom és az egyed egészségéhez és a társadalmi cél-összeférhetőséghez;
- ~ a kapitalista gazdálkodás során periodikusan fellépő gazdasági válságokat úgy lehet elkerülni, hogy az állam a fellendülések idején, amikor bevétele növekszik, takarékoskodik, és a válságok idején a képzett tőkét befekteti. A befektetésnek *multiplikátor-efektusa* van. A multiplikátor-efektus azt jelenti, hogy a gazdasági fellendülés görbéje egyetlen beruházási lökés után többször felfelé ível, azaz hatása még hosszú ideig érezhető. Hasonló a hatás, mint egy tóba dobott kő

esetében, amikor is a hullámok a becsapódástól eltávolodva egymás utáni körökkel követik egymást.

Mint már leszögeztük, az állam szerepzavarai vitték csődbe ezt az egyetlen olyan kísérletet, amely a társadalmi cél-összeférhetőséget tűzte ki célul. A szerepzavarokat a következő pontokban foglaljuk össze:

Az állam elvétette határozott szabályozó szerepét, *gyengének* mutatkozott a munkaadói és munkavállalói érdekképviseltekkel szemben. A gyengeség mögött a kormányon lévő pártok *egoizmusa* húzódik meg, mert hatalmukat – újráválasztásukat – a követeléseknek engedve választási cukorkák osztogatásával kívánták fenntartani, ami végül is a jóléti államhoz vezetett, amelyben – a jólét árnyékában – a liberális-progresszívizmus elvi háttére kifejlődhetett. Azt mondják, hogy a szamar is akkor megy a jégre, amikor jól megy neki. Úgy látszik MONTESQUIEU óta az ember természetében nem történt változás. „A köztársasági kormányzatban van leginkább szükség a nevelés teljes hatóerejére.” – állapítja meg MONTESQUIEU. „Az önkényuralmi kormányzatokban a félelem magától születik meg a fenyegetések és büntetések közepette; a becsületnek a monarchiában kedveznek a szenvedélyek, s viszont ez is azoknak; a politikai erény azonban *önmehtagadást jelent, ami mindég nagyon keserves dolog.*” (MONTESQUIEU, I. 159-160. o.)

Az önmegtartóztatás, az önmérséklés hiánya odavezetett, hogy a fel lendülések időszakában, amikor az állami bevételek növekedtek, a munkaadói és munkavállalói érdekképviseltek az állam gyarapodása láttán vérszemet kaptak és irreális követelésekkel léptek fel az állammal szembe. Különösen a munkavállalók érdekképviselői – a szakszervezetek – jártak élen. A szakszervezetek – *privátorganizációk* – befolytak az állami feladatok ellátásába, ami pl. Ausztriában abban nyilvánult meg, hogy parlament elnöki tisztségét az országos szakszervezeti tanács elnökének tartották fenn. Az állam pedig szétszította a követelődzők között azt, amit válság idején investálnia kellett volna. Amikor a válság bekövetkezett, nem volt mit befektetni. Hogy legalább

a multiplikátor-efektust biztosítani lehessen, az államnak pénzt kellett szerezni. A pénzt az állam kölcsönök felvételével fedezte. Ide nyúlik vissza a szociális piacgazdaságok eladósodása. Az eladósodás során, az állam egyre inkább a nemzetközi pénzügyi rendszer függőségébe került, ami egyenesen a monetáris gazdaságfilozófia térnyeréséhez vezetett, annál is inkább, mert a foglalkoztatás biztosításán keresztül munkabérek formájában állandó jelleggel a gazdaságba folyó pénzvolumen állandó keresletnövekedéshez, a gazdaság túlfűtöttségéhez, inflációhoz vezetett. A gazdaság túlfűtöttségét a kereslet művi csökkentésével – pénzhiány teremtésével – a munkabérek befagyasztásával és összességében a munkabérvolumen és az állami kiadások csökkentésével – restriktív gazdaságpolitikával – kívánta a monetáris gazdaságfilozófia ellensúlyozni, aminek eredményét ismerjük.

A szociális piacgazdaság bukásának oka nem a filozófiai háttér helytelenségére, hanem egyértelműen súlyos állami szerepzavarokra vezethető vissza. Ez okból és abból, hogy a szociális piac gazdaság az egyetlen olyan kísérlet, amely a társadalmi cél-összeférhetőséget tűzte ki célul, a jövő társadalmi és gazdasági rendszerének felépítése – ha egyáltalán lesz ilyen –

⇒ *a szociális piacgazdaság alapelveiből kell kiindulnia és ügyelni arra, hogy az állami szerepzavarok nem ismétlődjenek meg.*

A szociális piacgazdasághoz hasonló társadalmi és gazdasági rendnek jelen pillanatban semmi esélye nincs, mert a nemzetközi pénzügyi rendszer szinte korlátlan hatalma minden ilyen jellegű kísérletet megghiúsít, nem utolsósorban a kiszolgáltatott államok törvényhozásán keresztül. Ehhez az szükséges, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszertől való függőségen keresztül az államok önálló akarata megtörjön – autoritásuk korlátozódjon – és tipikus állami szerepek gyakorlása a privátszféra érdekeinek megfelelően a privátszféra szerepeihez csapódjon.

Ha valamikor lesz esély a szociális piacgazdaság felé vezető utat újra bejárni, akkor ez csak a nemzetközi tőke profitéségének akármilyen

okból való megszűnésével vagy több befolyásos állam együttes törekvéseivel lehetséges.

Az elemzést a jelenkori posztindusztriális társadalmi és gazdasági rend államainak szerepzavaraival folytatjuk.

2.4.2. Állami szerep és személyiségképzés

Elsődleges szükségletek nem az állam létéből, hanem az ember és az emberközi kapcsolatokból fakadnak. Elsődlegesen nem az államnak vannak szükségletei, hanem a társadalomnak. Az állam feladata „csupán” a társadalmi szükségletek kielégítésének mederbe terelése, de a „csupán”-nak óriási jelentősége van, mert funkciója mással

⇒ *hathatósan aligha helyettesíthető,*

mert a társadalmi folyamatok mederbeterelését – értem alatta az állam autoritásának bevetését a társadalmi cél-összeférhetőség érdekében – az állam eredeti szerepének megvalósítása helyett

⇒ *„csak” magas szintű ráfordítás-igényes személyiségképzéssel lehetne elérni, viszont a ráfordítások fedezése és az oktatás, nevelés intézményesítése vitathatatlanul megint csak állami feladat,*

amelyet profitorientált privátérdekeltségű intézményeknek a jövő emberének személyiségképzését illetően büntetlenül nem lehet átengedni. Itt nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a társadalom fennmaradásának kulcsfontosságú feladatát kell a kollektív érdekeknek megfelelően ellátni, amelyben üzleti értelemben vett vállalkozási jellegnek semmi keresni valója.

Ezzel szemben áll a tény, hogy a ráfordítás-igényes és fáradságos személyiségképzés a társadalom nem erős oldala, de az államé sem. A tapasztalatok azt mutatják, hogy sem a társadalom, sem az állam nem fordított elegendő gondot a személyiségképzésre. A társadalom az állam asszisztálásával vagy az állam, a társadalom hallgatólagos vagy

nyílt támogatásával, vissza-vissza tért az animális körülményekhez: az agresszió kiélésének legkülönbözőbb racionalizált, ideologizált formáihoz, háborúkhöz, kínzásokhoz, üldözésekhez, népirtásokhoz. Ezért hangsúlyozzuk, hogy az állam sem jeleskedett a személyiségképzés területén, de eredeti szerepének megfelelően – amit nem kielégítően, de mégis valahogy ellátott – az államnak lenne továbbra is a *legnagyobb esélye* arra, hogy a személyiségképzésbe az emberré válás érdekében a privátérdekeltség háttérbe szorításával hathatósabban jelen legyen mint eddig. Ez azt is jelenti, hogy míg a privátérdekeltségű nevelés és oktatás kardinálisan egyéni érdekek szolgálatában áll és kollektív érdekeket csak addig szolgálhat amíg ezek az egyéni érdekeknek is megfelelnek, addig az állam a kollektív érdekeket a társadalmi egészség érdekében *feltételek nélkül* kell, hogy képviselje és *nem lehet figyelemmel* az anyagi áldozatok nagyságára. Ezzel ellentétben az állam a neveléssel kapcsolatos kiadások terén hajlamos a „takarékosagra”, és ezzel a jövő minőségét, egészséges nemzedékek növekedését teszi kockára. Nem csoda, hogy a társadalmak karaktere világszerte egyre inkább a neurotikus és a pszichotikus társadalom felé tolódik el.

A személyiségképzés azt követelné, hogy az örömszerzés elvével ellentétes potenciájú, azaz a realitás elvén nyugvó képzettársítási ajánlatokat kellene rendelkezésre bocsátani és ezzel a kívánatos normák kondicionálásának előfeltételét – a Felettesénbe való integrálásának előfeltételét – megteremteni. A társadalomalakítás azonban ezen a ponton rendszeresen csődöt mondott, mert főleg programokkal – ideológiákkal – operál. Elvi konstrukciók helyett képzettársítási ajánlatokra lenne szükség. A mindennapok gyakorlata – példamutatása – messze esik attól, ami ideális lenne. Ezt a problémát a szociológia az ideális és reális viselkedési minták megkülönböztetésével érzékelteti.

„Az írástudók és a farizeusok Mózes székében ülnek. Tegyetek meg ezért mindent, amit mondanak nektek, de tetteikben ne kövessétek őket, mert bár tanítják, de tetté nem váltják.” (Máté. 23. 2-3)

De még abban az esetben is, ha a program megvalósításra kerül, koránt sem biztos, hogy maga a program emberbarát. Ilyen esetekben őszintén kívánhatjuk, hogy bár ne lett volna program! Gondolok itt a kitelepítési, áttelepítési, párttisztogatási, hódítási, faj és vallásüldözési programok megvalósítására és egyebekre. Lényeges, hogy ezekben az esetekben

⇒ *nem a realitás elve érvényesül,*

mert a realitás elve az Én és a Te, az Én és a Mi és a Mi és a Ti közötti emberséges viszonyokra és kapcsolatokra épül, amelyben a tolerancia, a szociális intelligencia – a mások helyzetébe való beleélés képessége – dominál. A toleranciára való hajlandóságot viszont csak – kizárólag – személyiségképzéssel lehet elérni és ez – a személyiségképzés felértékelése – lenne az állami autokratikus szerep-helyettesíthetőségének egyetlen alternatívája, amelynek úgy a kezdeményezése mint a kivitelezése *megint csak* az államra hárulna.

A személyiségképzéshez válogatott egyéniségű és jól megfizetett pedagógusokra van szükség, azaz a nevelés intézményének vezérintézménnyé való felemelkedésére, *felemelésére*, amelyet kizárólag az állam képes megvalósítani. Ennek jól megalapozott *okai* vannak. Mielőtt ebbe bele mennénk, érdemes még egyszer rámutatni arra, hogy az állam fogalma nem feltétlen a szokványos makró szintű államot kell hogy jelentse. Állam minden olyan makró- vagy mikró szintű *formális* szerveződés, amely főleg *kollektívcélok* elérésének szabályozására, mederbe terelésére hivatott és amelynek az állami feladatok ellátására szükséges funkciók – a törvényhozás és végrehajtás és az utóbbin belül a közigazgatás és bíraskodás funkciója *privátérdekektől mentesen vagy visszafogott privátérdekek mellett* rendelkezésre áll. Nem kizárt tehát, hogy a jogszabályok szerint privátnak minősülő organizációk is ebben az értelemben államnak vagy állami szintű organizációnak minősülhetnek.

A felsorolt állami ismérvek/feladatok közül a legfontosabbnak látszik a személyiségképzés privátérdekektől való nagyfokú mentessége, a nevelésben és oktatásban első sorban a kollektívérdekek érvényesülésének elősegítése – az emberré válás elősegítése. Ezeket a feltételeket az államnak mindenképpen biztosítani kell. Ha nem így van, az annak a jele, hogy

⇒ *a profitra irányuló gazdálkodás és vállalkozás és az ezzel összefüggő etika egy olyan irányba mozdult el, ami egy emberközpontú szemléletben erre elegendően érzékeny embereknél akár fizikai fájdalmat is okozhatna.*

A kollektívérdekek képviselője és ezen belül az emberré nevelés mint a szocializáció főcélja a történelmi egyházi oktatási és nevelési rendszerben a privátérdekek mérsékelt képviselője mellett biztosítottan látszik. A privátérdek bizonyosan a saját egyházi ideológia terjesztésében és az intézmény anyagi alapjainak biztosításában mutatkozik, de a főcél, az emberré nevelés funkciója, ezekben az intézményekben magas szintűnek tűnik. Legalábbis a tanulókat/hallgatókat nem biztatják arra, hogy cselekedjenek mindig úgy, ahogy éppen kedvük telik. Bár differenciált szemlélet itt is indokolt.

A szociokulturális értéktételezések rányomják „a bélyegét mindazokra a viselkedési mintákra, amelyeket egy társadalom megvalósít. Ez alól az egyházak sem képeznek kivételt és legkésőbb akkor vált nyilvánvalóvá, amikor kiderült, hogy vallásos körökben milyen méreteket öltött a liberális progresszívizmus szabadosága: egy evangélikus pap Bécsben összeadott egy leszboszi párt. Állítólag a katolikus papok is adtak már össze homoszexuálisokat, csak nem verik dobra ezeket – hangzott el az Osztrák Televízió híreiben.” (MENYHAY, 1998. 140. o.)

Viszont nagy becsben állnak a Premontrai, Cisztercita és egyéb egyházi oktatási intézmények. Közismert, hogy a népi-demokratikus rendszerben magas rangú tisztségviselők is szívesen bízták gyermekeiket a Pannonhalmi tanárok gondjaira.

Most nézzük meg közelebbről, hogy miért csak egy állam képes az oktatás és nevelés intézményének vezérintézménnyé való felemelésére!

2.4.3. Az állami szerep nem helyettesíthető

Privát jótékonyágú organizációk/intézmények – lépjenek fel még oly emberséges színezetben –

⇒ *nem alkalmasak az intézményesítésre, még kevésbé egy intézmény vezérintézménnyé való felemelésére, mert*

~ a hatalommegosztásban szereplő állami funkciók nem állnak rendelkezésre;

~ a privátszférára jellemző spontaneitás az örömszerzés elve alapján napjainkig aligha távolodott el társadalmi folyamatokat meghatározó erővel, ezért privát jótékonyági organizációk önkorlátozásra csak annyiban alkalmasak, amennyiben tagjainak/funkcionáriusainak egyéni érdekét a funkciókkal járó kötelességek nem csorbítják lényegesen. Ez a „garancia” pedig kevés az „üdvösséghez”;

~ az intézmény mint olyan maga nem privát jellegű.

Ezek az indokok *profitorientált* privátorganizációkra hatványozottan érvényesek.

Az intézményesítés társadalmi feladat. Az intézményesítés kiindulópontja a társadalmi konszenzus, amely valamilyen szükséglet egyöntetű kielégítésére irányul. Ebből az informális jellegű szabályozásból úgy lesz formális intézmény, hogy *az állam felismeri* az informális szabályozás elégtelenségét és ezt – az informális szabályozást – formális szabályokkal teljes egészében alátámasztja vagy a kollektív érdekek védelmében esetenként részben vagy teljes egészében módosítja, vagy éppen ignorálja. Az ignorálás diktatúrák esetében kézenfekvő.

Az ignorálásra jó példa, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek létrehozását a kommunista rendszerben az állam társadalmi konszenzus ellenére intézményesített szabályozás alapján valósította meg.

„A család informális jellegét a családi intimitás, érzelmi kötöttség, meghittség és bizalom adja. A család formális jellegét a házasság törvényes kerete és a családjogban rögzített szabályok képezik.” (MENYHAY, 2000. 93. o.) A családon belül informális konszenzus szabályozza a család belső ügyeinek rendezését mindaddig, amíg egység lehetséges és kollektív érdekek nem sérülnek. Ha sérülhetnek – különösen a nők és a gyermekek védelmében és különösen válás esetében – akkor a formális szabályzások lépnek életbe és az informális jelleg háttérbe szorul.

„Kevesebb...az olyan nő, aki szó nélkül tűri rossz házasságát, de kevesebb az olyan nő is, aki ne rúgná fel habozás nélkül átlagosan jó vagy rossz házasságát, és ne ragadná meg a haszonszerzés kényelmes és biztos, szinte tálcán, sőt futószalagon felkínált lehetőségeit. Kétszeri-háromszori, ésszel lebonyolított válásával komoly vagyona is szert tehet, ha a válásokkal meggyarapodott javait (hiszen már az elsővel is saját lakásra tett szert) rendre megőrzi, és meg is toldja.” (HERNÁDI, 1988. 45. o.)

Az adózással kapcsolatban is van egy társadalmi informális konszenzus, amely azon a társadalmi belátáson nyugszik, hogy az államnak működéséhez szükséges anyagi háttérrel biztosítani kell. Viszont az állam az adózás mértékének meghatározásánál és az újraelosztás elveinek kidolgozásánál ezt az informális konszenzust lényegesen is módosíthatja úgy, hogy a társadalmi konszenzussal ellentétben sokkal erőteljesebben érvényesíti a kollektív érdekeket mint ahogy ezt a társadalom – a társadalmi előnyös helyzetűek – elképzelik.

Az intézményesítés egy demokratikusnak ítélt/látszó társadalomban arra irányul, hogy az állam az élet egy bizonyos területén – jelen esetben az oktatás és nevelés területén – szükséges társadalmi elvárásokat, szociális szerepeket, normákat, *formális rendszerbe* foglalja, az informális szabályokat kiszélesíti, pontosítja, rendezi és rendszeresíti és nem utolsó sorban szankcionálja. Ennek a feladatnak az ellátása az államra

vár. Az állam, hogy úgy mond, nem elégszik meg az informális privát jelleggel, hanem sokkal inkább

⇒ *kivonja a kollektív feladatok és ezek ellátásához szükséges viselkedési minták/szociális szerepek meghatározását a privátszféra individuális és könnyen egyéni érdekké fajuló befolyása alól.*

Az oktatás és nevelés intézményének felértékelése állami feladat. Viszont a nevelés intézménye világszerte – talán Japánt kivéve – a társadalom mostoha gyereke, akin a társadalom és az állam a legkisebb ellenállással de a legnagyobb eséllyel takarékoskodni tud, különösen akkor, ha a nemzetközi pénzügyi rendszer pénzeszközök elvonásán keresztül fontos állami szerepek megvalósítását lehetetlenné teszi. Az állam napjainkban olyannyira kényszerpályára, a nemzetközi pénzügyi rendszer függőségébe került, hogy kénytelen

⇒ *a szükségként megélt privatizálásnak ott is teret hagyni, ahol kollektív érdekek komolyan sérülnek. Ez a modern állami szerepzavar generális sajátossága.*

A modern posztindusztriális társadalmak fő problémája, amihez az állam asszisztál és ezzel eredeti szerepét a történelmi szerepfeladáson *túlmenőn* is feladja, pontosan az, amire ismételten visszatértünk és visszatérünk, hogy a jelenkori társadalmi és gazdasági ideológia/program mélyéről hiányzik az emberbarátság – tehát nem a felszínről beszélek. A humanitásba becsomagolt program mélyén

⇒ *ott van az örömszerzés elve, a piaci mechanizmusok elvének érvényesülése,*

a mindent piacósítani, a mindenből pénzt csinálni szándék, ami csakis az önérdék érvényesülésével képes egy ideig – talán még egy jó ideig – a társadalmi és gazdasági folyamatokat fenntartani úgy, hogy a kollektív érdekek valós képviselője a gyakorlatban még a láthatáron sem tűnnek fel.

Barátságatlan ez a társadalmi és gazdasági rend, mert a társadalmat a pénzszerzés érdekében érzéketlenül megosztja. A kiváltságosak mérhetetlen gazdagsága, a márványlapokkal beborított paloták, a fényáradatban úszó világvárosok, luxusautók, mérhetetlen értékű felhalmozott ékszerek és egyébek kihívóan néznek szembe a végleten nyomorúsággal, a bódételepülésekkel, munkanélküliekkel, hajléktalanokkal, a bünyözés növekedésével, a korrupcióval és más negatív társadalmi jelenségekkel és folyamatokkal. (Vö. KOCSIS, Valóság. 1997/6.) A gazdálkodás- és vállalkozás erkölcsi válságával állunk itt szembe.

A kérdés, miért illeti....a Római Klub a globális társadalmat a 'barátságatlan' jelzővel? A Római Klub a kérdésre azonnal választ is ad. A globális társadalom azért barátságatlan, mert 'homályos távlatok', a 'brutális verseny' és 'munkanélküliség réme' kötődik a globalizálódás folyamatához. Ugyanezt a hangot üti meg Hans-Peter MARTIN és Harald SCHUMANN a „Die Globalisierungsfalle” (A globalizáció csapdája) című könyvben, amely olyan témákat vet fel mint Billardspiel auf dem Weltfinanzmarkt (Biliárdozás a világ pénzpiacán) és Renditejagd mit Lichtgeschwindigkeit (Fénysebességgel folyó profitvadászat). (MARTIN – SCHUMANN, 1997. 63 és 74. o.) A könyv alcíme is sokat elárul: Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand (Támadás a demokrácia és a jólét ellen).

A globalizáció nem a planetáris tudat, nem az egyetemleges emberiség felelőségének ébresztgetése, nem az Én és a Mi önazonosítási szükségletének fenntarthatósága, nem a Te és a Ti felé való fordulás, nem a szolidaritás és áldozatvállalás, nem az egyetemleges önkorlátozás és nem a természet védelme érdekében tör utat magának, hanem egy társadalmi és gazdasági előnyös helyzetű réteg előnyeinek növelése, a pénzgyűjtés szenvedélyének kielégítése, a differenciálódás kielevezése kerül előtérbe. (MENYHAY, 1998. 105. o.)

2.4.4. Ahol esznek ott van morzsa is

Az eredeti állami szerep zavar lényege, hogy az állam létrejöttének céljával ellentétben aligha volt valamikor is az egész társadalom regulatív szerve, hanem sokkal inkább a mindenkori uralkodó osztály érdek-

képviselőjének szószólója és védelmezője. És mégis: *Ahol esznek, ott van morzsa is*. Ez azt jelenti, hogy addig, amíg az állam eredeti szerepzavarán túlmenően mederbe terelő szerepét *elvben* fel nem adja, addig jó vagy rosszul, de szabályoz. Ha ezt a funkcióját feladja,

⇒ *az animális hajtóerők szabad érvényesülésének – az agresszióból, egoizmusból és birtoklásvágyból összetevődő aeb-komplexum szabad érvényesülésnek – nyit utat.*

Az állam feltételezhetően a társadalmi differenciálódás és szerveződés olyan fokán jött létre, amikor is a „rendet” – az állat szintje fölé emelkedést – informális társadalmi folyamatokkal – a spontaneitásra való hagyatkozással – már nem lehetett fenntartani; „kívülről, felülről,” autoritással kellett „belenyúlni” ezekbe a folyamatokba. A „rendteremtés” azonban – az evolúció hiányosságára való tekintettel az erkölcsöt illetően – az animális hajtóerők döntő befolyásával történt, azaz az állati szint fölé emelkedést azokkal az elementáris hajtóerőkkel kísérelték/kísérelhették meg előmozdítani, amelyek a túlélésért folytatott harcban az állatra jellemzőek. Nos, *a bort iszik vizet prédikál* tipikus esete lett otthonossá az állami szerepben, az a szerepzavar, amelytől napjainkig nem volt képes az emberi szervezőképesség megszabadulni.

Innen származnak a *rendcsinálási módszerek* – mindig az igaznak és a jónak a védelmében – a rabszolga-elhurcolások, a kínozókamrák, a bo-szorkányégetések, a négyelések, a megvakítások és megmérgezések praxisai, amelyek *a népi-demokratikusnak nevezett társadalmakban* koncepciós perekben, elhurcolásokban, az AVH kínozókamráiban és egyebütt láttak napvilágot. Ugyanezek az animális hajtóerők szolgáltat-ták az államnak – amelynek szervei emberekből állnak – azokhoz a ke-gyetlenségekhez a hajtóerőt, amelyeket *Koszovóban, Boszniában, Kur-disztánban, Csecsenföldön és egyebütt*, a Föld minden szegében-zugá-ban, tapasztalhatók voltak és tapasztalhatók. A modernnek nevezett *nyugati demokráciák* praxisában napjainkban az egyre elviselhetle-nebbé váló társadalmi cél-összeférhetetlenségben, a hús a nyolcvanhoz társadalom felé erőteljes menetelésben, a feleslegessé vált és való em-bertömegek leírásában jelentkeznek azok az animális hajtóerők – *az aeb-komplexum* – amelyek a történelmi múltban is az animális társada-lomhoz való visszatérési tendenciákért voltak felelősek.

„Auch der Haß gegen die Niedrigkeit verzerrt die Züge. Auch der Zorn über das Unrecht macht die Stimme heiser” (Az aljasság gyűlölése is eltorzítja arcunk, a harag is gazzal szemben, elfojtja a hangunk.” (Berthold BRECHT: An die Nachge-borenen)

Az exempláris felsorolás tényeit nem lehet tagadni. És mégis, min-den történelmi korszak társadalmi és gazdasági rendszere az akkori ide-ológia – a mindenkori uralkodó osztályok által kreált ideológia – alap-ján az uralkodó osztályt a tévedhetetlen és megdönthetetlen igazságok megtestesítőjeként állította be. A felsorolt kegyetlenségek jó része *meg-torlásokként* jelentkeztek a társadalmi ideológia ellen felmukkanni me-rőkkel szembe. Tudomásul kell venni, hogy egyetlen uralkodó osztály sem túri, hogy valaki érdekei jogosságát megkérdőjelezze. A mai sem. Csak az elhallgattatási módszerek mások: a pénzelvonás, a könyvpiac és a hírközlés a tőke érdeknek megfelelő szelektálása és az el-hallgattatás speciális módszere, amire MAGYARI BECK mutatott rá.

„Alpári szinten...a pszichológiai terrorizmus ma már igencsak áttetsző eszközeivel él. E terrorizmus lényege a címkézés: ha ezt és ezt gondolod, mondd, teszed, stb. akkor ilyen és ilyen elvetendő kategóriákba eső személy vagy.” (MAGYARI BECK, 1994. 125. o.)

Mindezek ellenére, vagy éppen azért, mert az igazság megfogalmazása – helyesebben annak megfogalmazása, amit a szerző igazság alatt ért – még nem jelent közvetlen életveszélyt, a megfelelőnek gondolt információkkal rendelkező kutatóknak szinte kötelességük ezeket az információkat közzé tenni. Ezekből meggyőzően kiderülhet, hogy az egyéni érdek spontaneitására bízott gazdálkodás- és vállalkozás etika messze elmarad a kívánalmaktól és hogy a fölény torlódó és tornyosuló problémákat *a jelenlegi társadalmi és gazdasági rend keretein belül megoldani aligha lehet*, mert – mint ahogy kifejtettük – többek között a jogrendszer reformálása nélkül nem fognak menni a dolgok. Mindenekelőtt a tulajdonjog reformálása jelenthet komoly problémát, mert mondjuk a privát vagyonfelhalmozás felső határának megszabására valószínű a mai uralkodó osztály sem kapható. Erre csak akkor kerülhet sor, ha a restriktív gazdaságpolitika következményeként a kereslet kiesése oly mértékű lesz, hogy a profitszerzési lehetőség erősen csökken, ezért nem érdemes termelni. Pénzből pedig nem lehet kenyeret sütni.

„ROUSSEAU ‘Az emberek közötti különbségek’ című munkájában keserű szavakkal panaszolja, kár, hogy annak idején, amikor valaki először bekerített egy földdarabot, nem lépett ellene fel senki, mondván, hogy ‘őrizkedjete e gazember meghallgatásától, elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a gyümölcs mindnyájunké és a föld senkié.’ (ROUSSEAU, 1905. 86. o.)” (MENYHAY, 1996. 36. o.)

„A fényűzés mindég arányban van a vagyonok egyenlőtleniségével. Ha valamely államban a vagyonok egyenlően oszlanak meg, fényűzés egyáltalán nincs, mert ez csupán az élet olyan kellemességein alapul, amelyeket az ember

⇒ *mások munkája árán szerez meg.*” (MONTESQUIEU, 1962. I. 237. o.)

2.4.5. *A morzsák elvesztése és az alapbeállítódás*

A technika fejlődése mellett az animális hajtóerők nem fejlődtek vissza. Ez azt jelenti, hogy az ember kezébe bunkó helyett végül is motorfűrész, internet, atomtechnika és egyebek kerültek, amelyek egy animális erkölcsi szinten az ezek fölött rendelkezőknek – tulajdonosoknak – olyan hatalmat jelentenek, amellyel közvetlen vagy közvetett befolyással az uralkodást biztosítják. A maradék emberiség csak asszisztál ehhez.

Ahol esznek, ott hullanak a morzsák. Az állam eredeti – az animális hajtóerőkből származó – szerepzavarával kapcsolatban, azt jelenti, hogy bármennyire is tragikus következményekkel jártak és járnak az állami eredeti szerepzavarból származó tragédiák, a morzsák – a szabályozás, a korlátok – azt jelentették, hogy

⇒ *nem szabad mindent.*

Ez az általános tilalom alapvetően mond ellent annak, hogy

⇒ *azt nem szabad, amit a piaci mechanizmusok nem indokolnak.*

A morzsákban benne volt az agresszió érvényesülésének elvi behatóroltsága, ami aztán a szociokulturális alapbeállítódásban és ezen keresztül az animális hajtóerők – az aeb-komplexum – elvi korlátozásában nyilvánult meg akkor is, ha a farizeusi kettős erkölcsöt csak az nem veszi észre, aki nem akarja.

2.4.6. *Az önző gén etikája és az állam*

Az elv, hogy azt nem szabad, amit a piaci mechanizmusok nem indokolnak alátámasztja azt, amit már régen tudunk, hogy minden embernek maga felé hajlik a keze, azaz minden ember saját magát és saját családját – vérrokonait – részesíti előnybe. Ez az *animális* hajtóerők – az ön- és a fajfenntartás – parancsa a még „szabad pályán” a vadon szabályainak alávett élet biztosítása érdekében. Ezzel szemben áll az

evolúcióban a *Hominidák* megjelenésével – a *hominizáció* adta *lehetőségek és szükségességek* következtében – fellépő *humanizálás*, amelynek lényege a világvallások által meghirdetett önfegyelmezési illetve önszervezési-nevelési célban nehézség nélkül felfedezhető. Ez a cél az öntudat – az Énerő – fejlesztésén nyugszik: minél erősebb az Én, annál kisebb az agressziós készenlét és annál magasabb a frusztrációs tolerancia – a csalódásokat elviselő képesség – foka. És mindezek színvonala felvilágosítást ad arról, hogy milyen mértékben sikerült a *hominizáció* – az emberré válás *morfológiai* evolúciójával párhuzamosan – a *humanizáció*.

A „morfológiai változásokkal együtt, amelyek a *Hominidák* evolúcióját kísérik, az agy működésében is változások léptek fel: az ösztönös cselekedeteket egyre inkább tudatos cselekedetek váltották föl.” (MAZÁK – BURIAN, 1990. 23. o.)

Huminizáció magában még koránt sem elegendő az *emberi társadalomképesség* elnyeréséhez, mert az emberi társadalomképesség – a *hominizációval* együttjáró intelligencia-fejlődés követelményeinek megfelelően – magasan az állati társas viszonyok fölötti társadalmi szerveződést – toleranciát – igényel. A *hominizáció* megfelelő *humanizáció* nélkül – az emberi társadalomban szövődő komplex és spontán emberközi kapcsolatok és folyamatok önmegtartóztatás nélkül – a társadalmi cél-összeférhetőséget nem képes biztosítani

⇒ *Ha ezt a célt – a humanizációt – elértük volna, ma nem lehetnének az egyéni érdek felmagasztosításán nyugvó piaci mechanizmusok a gazdálkodás és vállalkozásetika alapjai.*

Az önorganizációs képesség fejlesztésének szükségessége a mi kultúrkörünkben a felebaráti szeretetről szóló Krisztusi útmutatásban csúcsosodott ki, amely a még animális hajtóerőktől *áthatott* ember számára kínos fejtörést és áthidalhatatlan problémát okozott és okoz. Pedig valahogy – ha nem is a jelzett intenzitással – de ebbe az irányba kell a dolgokat terelni, ha az emberi *biológiai organizáció* – a *Hominidák* *morfológiai* evolúciója során kialakult *Homo sapiens* – valóban be akarja

fejezni a *humanizációt*. A kérdés, hogy valóban akar-e a Homo sapiens emberré *válni*, mert hiszen a technika adta lehetőségek azt a benyomást keltik, hogy már az – *már* ember. Sőt azt, hogy *már Isten*. Erich FROMM találóan írja, hogy „A gépet istenséggé emeltük és magunk is istenek leszünk, amikor szolgáljuk... Az ember a legnagyobb *tehetlenségének* pillanatában azt hiteti el magával: a tudománynak és a technikának köszönhetően *mindenható*.” (FROMM, 1994. 152. o.) Ezt a végzetes tévedést egyenlőre tudomásul kell venni és meg kell tanulni vele élni. Ha tudomásul vesszük, akkor el kell fogadnunk, hogy élőlények önzők – hogy az ember önző –, mert az aeb-komplexum – aminek létét köszönheti – intelligenciájának fejlődésével nem fejlődött vissza és mert az egoizmus már a gének szintjén önzőségre ösztönzi az emberi biológiai organizációt *is*, amivel szemben az ember öröklött jó színben való megjelenési szükséglete, az archetípusból és az őselfojtásból származó erkölcsi tendenciák a szociális lelkiismeret alapelveivel egyetemben nem voltak képesek átütő erővel az aeb-komplexumot háttalanítani; nem voltak képesek, mert a Homo sapienst a kultúrák képzetársítási ajánlatai nem kondicionálták az ellenkező irányba. Ha ezt tudomásul vesszük, akkor a realitást annyiban követjük, hogy nem követünk illúziókat az emberi nemességet illetően, hogy önmagunkat úgy látjuk, amilyenek vagyunk; és annyiban nem követjük a realitás elvét, amennyiben nem vagyunk képesek a realitást *teljes egészében* felismerni és az abból adódó konzekvenciákat viselkedésünkben megvalósítani, miszerint nem csak az Én létezik, hanem a Te is, a Mi is és a Ti is – és léteznek az ezen tényezők közötti többé vagy kevésbé humanizált társadalmi kapcsolatok és folyamatok. Nos, úgy néz ki, hogy egyenlőre messze vagyunk a szeresd felebarátodat mint önmagadat elv megvalósításától. Viszont arra való tekintettel, hogy büszkék vagyunk emberi mivoltunkra,

⇒ *legalább* a gének önzőségében rejlő *realitást* kellene tiszteletben tartani.

A gén önzőségével részletesen itt nem foglalkozhatunk. Mint tudjuk, lényege, hogy az embernek nem csak maga felé hajlik a keze, hanem minden elérhető génhordozói felé is, utódai felé, akik életének továbbvitelét biztosítják, szűkebb családjá felé, vérrokonai felé, nemzete felé.

⇒ *Itt jön be a képbe egy súlyos állami szerepzavar.*

Ugyanis a kapitalista nemzetköziség, a világot átfogó és mozgató tőkeérdek, a globalizáció, a határok légiesítése arra ad lehetőséget, hogy *a szelekció elve* olyan mértékben érvényesüljön, hogy az állam, egy nemzet vagy egy társadalom „*atyai-anyai*” gondoskodó szerve – keze – ne a saját családjá felé hajoljon, hanem idegeneket, nem a családjához tartozókat, idegen géneket részesítsen előnybe, s mi több, *a faji felsőbbrendűség egyik ideológiailag nem elitelt válfaját* – a szelekció elve alapján az erősebb idegen felsőbbrendűségét és életre hivatottságát – hivatalosítsa, szentesítse. Ez a barbárság erkölcsi szintje fölé fel nem emelkedő gazdálkodás-etika súlyos problémákat zúdít egy állam saját családjaira, sőt ezek létét veszélyezteti. Ilyen esetekben az állam a monetáris gazdaságfilozófiára – a szabad kereskedelem elvére támaszkodva –

⇒ *az erősebb, tehetősebb idegenek génjeink önzőségét részesíti előnybe a saját gének önzőségével szembe*

sokszor olyannyira, hogy saját génjeinek elpusztulását idézi elő vagy gyorsítja fel és az idegen gének szaporodását pedig elősegíti. És ez ellen a tragikus szerepzavarral az ideológiahűség előnybe helyezésére való tekintettel hathatósan aligha léphet fel valaki anélkül, hogy a *címkezés* áldozatává ne váljon.

Hasonló jelenséggel állunk itt szembe mint háborúk idején, amikor is az állam a nemzet legegészségesebb és legéletképesebb génjeit képviselő fiataljait küldi a harcba és veszti el.

A szóban forgó súlyos állami szerepzavart a következő példával illusztráljuk.

2000 tavasza a magyar mezőgazdasági termelők számára kedvezőtlen volt. Először az árvíz, aztán nyárelején a kegyetlen szárazság okozott nem mindennapi gondot. A szárazság a dinnyetermelést csak *ráfordítás-igényes* szorgos öntözéssel tette lehetővé. A termelők az utolsójukat – erejüket és pénzüket – fektették be dinnyeföldjeikbe és amikor értékesítésre került sor, kiderült, hogy a dinnye eladási ára még az önköltséget sem fedezi. A magyar dinnye versenyképtelenségére hamar fény derült és a piac rögtön reagált. Kilonkénti kétszázforintos kiskereskedelmi piaci dinnyeár mellett külföld húszforintos kilóáron szállított dinnyét a magyar piacra. A magyar dinnye a földeken rohadt el, a termelők családjai kerültek lehetetlen helyzetbe, a nyomor szélére, és az állam tehetetlenül nézte a történeteket és biztosította az erősebb jogának védelmét – az erősebb idegenek génjeinek védelmét – amit az erősebb – életképesebb – jogának biztosítását szolgáló nemzetközi egyezmények rögzítenek.

„Az amerikai nagytőke azért kényszerítette rá a világra a korlátlan szabad versenyt, mert ő volt a legerősebb. Ezért az ő érdeke volt a korlátlan szabad verseny politikájának gyakorlása.” (KRAY, 1993. 131. o.)

2.4.7. Az állami szerep zavar fonákja

Az állam szerep zavar fonákja, hogy az eredeti animális – elementáris – hajtóerőket a társadalomalakításra alkalmassá kell tenni, kanalizálni kell, viszont a kanalizáláshoz csupán ugyan azok a hajtóerők állnak rendelkezésére, amelyek az animális tendenciákat okozzák. Mondhatnánk, hogy sakk-matt. A helyzet azonban bonyolultabb és ha lehet, még ennél is rosszabb. Ugyanis korunkban is, mint mindig, a társadalmilag és gazdaságilag előnyös helyzetűek permanensen bejelentik igényüket előnyük megtartására, sőt, az animális hajtóerők hatására ennek szinte korlátlan növelésére. A bökkenő az, hogy míg az előző történelmi társadalmi és gazdasági rendekben a *területi behatároltság* adta lehetőségekre támaszkodva az *autokratikus* elnyomás, a rettegésben tartás, a *bűntudat* ébresztése és pszichikus értelemben az *elfojtás* biztosította

az előnyöket – a realitáshoz való alkalmazkodást – ma, az internet és a lökhajtásos repülőgépek korszakában összezsugorodott glóbuszon

⇒ *a pszichikus értelemben vett kiélés – a korlátlan előny- és örömszerzés – és ennek gazdasági vonzata, a tőke, a munkaerő és az áruk szabad áramlása a privilégiumok és az uralkodás előfeltételei.*

A tőke érdeke az, hogy a piaci mechanizmusok korlátlanul működ-hessenek. A piaci mechanizmusok csak az aeb-komplexum korlátozása nélkül hatásosak. Ez viszont az aeb-komplexum kérlelhetetlen érvénye-süléséhez, integrációs tendenciák nélküli differenciálódáshoz és tár-sadalmi cél-összeférhetetlenséghez vezet.

2.4.8. Korlátlan szabadság?

A korlátlan szabadság elvi meghirdetése ma már nem jelent a gazda-ságban korlátlan szabadságot, mert hiszen vállalatok közti „együtmű-ködés” – érdekegyeztetés – és a tőkekoncentráció a valódi versenyt be-határolt területeken fokozatosan háttérbe szorítja, anélkül, hogy a kon-kurenciaharc mint olyan megszűnne. „A világgazdaság napjainkra jel-lemző globalizálódása és ennek speciális unióbeli leképződése is egy-szerre támasztja alá az integrálódó vállalatokkal szemben a kettős köve-telményt: *versenyezni és együtműködni.*” A konkurenciaharc fenntar-tásáról maga a tény is gondoskodik, hogy az együtműködés „lehetősé-gért is versenyezni kell” – állapítja meg FÁBIÁN Attila. majd így foly-tatja: „A növekvő verseny egyre inkább arra kényszeríti a gazdaság sze-replőit, hogy versenyképességük fokozása érdekében tevékenységüket és stratégiájukat, azokra a területekre koncentrálják, ahol a legerőseb-bek, ahol tényleges képességük alapján leginkább juthatnak verseny-előnyhöz”, viszont „a gazdaság szereplői közötti viszonyok olyan ös-szetetté váltak, hogy gyakran még a közvetlen versenytársra vonatko-zólag is fennáll: nem ‘kifizetendő’ túl messzire vinni vele a versenyt, hiszen a tovagyrűző hatásokon keresztül ez a vállalat érdekeit is sért-

heti. Ennek következménye az, hogy ma már nem ritka a versenytársak közötti együttműködés sem.” (FÁBIÁN, 9. o.)

A korlátlan szabadság és a korlátlan konkurenciaharc jelentése mára a manchester-kapitalizmushoz viszonyítva változott: A konkurenciaharcot – ha az egyéni érdek úgy kívánja – együttműködés is kiegészítheti. Viszont *az elvek – az ideológia – az egyéni érdek elsődlegessége a kollektív érdekekkel szemben, a konkurenciaharc jelentősége úgy a gazdaságban mint a személyes érvényesülésben, nem változtak. Különben a személyes érvényesülés területén is lehetséges együttműködés, amelyet kapcsolati tőkerendszernek nevezünk.*

A korlátlan kapitalizmus elvi konstrukciója – ideológiája – a felvázolt változások mellett változatlan maradt és továbbra is hatásos identifikációs ajánlatként formálja az alapbeállítódást és a beállítódásokat.

⇒ *A felvázolt elvi konstrukció – ideológia – érvényesülése a társadalomban szinte feltartóztathatatatlannak tűnik, mert az örömszerzés elve alapján a viselkedés nem kerül fáradságba és mert azok a tényezők, amelyek korlátozni lennének képesek, a liberalizálódás nyomására sorban kiesnek a mezőnyből: az állam gyámság alá helyezése, a család válsága, a vallások tendenciális lejárattatása, a saját kultúrába vetett hit megrendítése napirenden vannak.*

Francis FUKUYAMA nem csinál titkot abból, hogy a felsorolt magatartást mederbeterelő tényezőket a korlátlan kapitalista ideológia a fejlődés akadályának tekinti: „...a vallásról, hazafiságról és a népek etikai értékítéleteinek és szokásainak összességéről (vagyis tágabb értelemben vett kultúrájáról) – állapítja meg FUKUYAMA – mindig is az volt a vélemény, hogy hátráltatja a sikeres demokratikus politikai intézmények és a szabad piacgazdaságok létrehozását.” Könyvét, amelyben ezeket a sorokat írta, a tőkeérdeket szolgáló hatalmas sajtóimpériumok szinte győzelemittas fellángolással köszöntötték. (FUKUYAMA, 1994. 16. o.)

Így aztán az ember teszi azt, amit az elementáris hajtóerők kívánnak, nincs önmegtartóztatás, nincs csalódás sikertelen önszervezési kísérletek miatt. Minden megy spontán a maga útján, úgy ahogy ezt az animális hajtóerők kívánják, ahogy ez az embereknek általában kényelmes, ahogy a társadalom egy részének ez nagyon jó és a nagyobbik részének nagyon rossz és ahogy az állam a nemzetközi nagytőke érdekeit szolgálva elveszti mederbeterelő funkciójának azt a maradékát is, ami az elementáris hajtóerőket eddig jól-rosszul kordába tartotta.

„Nem kell sok becsületesség ahhoz, hogy egy monarchikus kormányzat, vagy egy önkényuralmi kormányzat fennmaradjon, vagy megtartsa erejét. Az egyikben a törvények ereje, a másikban a fejedelem mindég felemelt karja szabályoz vagy fegyelmez mindent. Egy népi államban eggyel több rugóra van szükség, és ez az *Erény*.” (MONTESQUIEU, I. 142. o.)

2.5. A káposzta-kecske szerepzavar

A gazda átvitte a folyón a kecskét meg a káposztát, aztán vissza kellett neki evezni a túlsópartra. Vajon a kecskére bízta a káposztát, vagy inkább a káposztára a kecskét?

Vélhetnénk, jobban jár a gazda, ha a káposztára bízta a kecskét. Valójában édes mindegy. Megbízta ide, megbízta oda – a kecske így is úgy is ráveti magát a káposztára és megeszi.

Ami a mesében mindenki számára világos, az nem olyan biztos, hogy a Nobel-díjat odaítélők számára is evidens. Valószínű nem. Ugyanis Milton FRIEDMAN, a monetarizmus egyik legismertebb képviselője, a káposzta-kecske szerepzavar tudományos megalapozásáért 1976-ban Nobel-díjat kapott. Nézzük meg ezt közelebbről.

„Amikor mi a gazdaságban és minden más vonatkozásban elsősorban a privát alapon vállalkozó szellemre, egy önkéntes együttműködés keretén belül, hagyatkozunk – jelenti ki FRIEDMAN – biztosak lehetünk abban, hogy

⇒ *a privát szektor a zabola, amit az állami szektor nyakába akasztunk.*”

(FRIEDMAN, 1976. 19-20. o.)

Nem hinném, hogy ez nem világos beszéd, de mégis, mondjuk ki: FRIEDMAN szerint nem azt kell zabolázni – nem a privátszektort kell zabolázni – amely egy spontán fejlődés során a szelekció és az örömszerzés elvének érvényesülésén keresztül a társadalmi cél-összeférhetlenséget feltartóztathatatlanul szinte pillanatokon belül képes megteremteni, hanem azt, akinek zabolázni kellene, az államot.

⇒ *Ez a modernnek tartott gazdálkodás- és vállalkozásetika krédója.*

Amióta FRIEDMAN a káposzta-kecske szerepzavar lényegét megfogalmazta, világszerte nagy szorgalommal dolgoznak ennek gyakorlatba való átvitelén. Az őrzővédő privát vállalatok gombaszerű szaporodásával az állam a rendfenntartás és a bűnözés elleni harc fellegvárát nyitotta meg a privátérdekeltségű vállalkozások előtt. Általában kiárúsították és kiárúsítják azokat a vállalatokat, amelyek *kollektív célokat* kellene szolgálniuk és ezért csak visszafogott haszonra törekedhetnek, vagy éppen „*non-profit*” vállalkozásokként kellene működniük. Ilyenek az energiaellátás, a posta, a vasút, a nemzeti bank, az oktatás és nevelés, a kommunális szükségleteket ellátó vállalatok mint pld, útépítés, szemét begyűjtés és feldolgozás és hasznosítás, temetkezés, helyi energia ellátás stb.

A káposzta-kecske szerepzavar alapján lehetségesek a következő állapotok: Míg a betegek az egészségügyi kiadások kielégítetlensége következtében a szegényebb rétegeknél katasztrofális egészségügyi ellátáshoz vezetett, addig – idézek – „az Egyesült Államokban, századunk harmincas éveiben” kialakult „szociálpatólógiai irányzat... a legkülönbözőbb elhajlókat (bűnözőket, gyilkosokat, alkoholistákat, prostituáltakat stb. egyaránt pszichés betegeknek minősítette.” (SPIELMANN, 1984. 55. o.; Vö.: ANDORKA – BUDA, 1974. 11-15. o.) Ennek erkölcsi oldala.

A betegségét csak akkor kell komolyan venni, ha gyógyíttatását a beteg meg tudja fizetni, mert

⇒ *a gyógyítás vállalkozás és a vállalkozás etikája az üzlet, viszont a bűnözőket tekintsük betegeknek, akiknek gyógyítása társadalmi feladat.*

Nem azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a bűnözők pszichikusan nem betegek – mert betegek –, hanem azt, hogy a nem bűnözők egészségügyét legalább olyan gonddal kellene kezelni mint a bűnözőkét. Hogy ez nem így van – legalább is az USA-ban – annak bizonyosan oka van, ha több nem is, de tendenciális ok valószínű: Ezzel ellehet terelni a figyelmet legalább arról, hogy a bűnözés növekedése, sőt elharapódzása, a vadkapitalizmus *velejárója*. Betegnek lenni nem bűn.

A monetáris gazdaságfilozófia másik nagysága, Friedrich A. VON HAYEK, 1974-ben lett Nobel-díjas. Tőle megtudhatjuk, hogy főleg ki hivatott arra, hogy átvegye az akkor – a hetvenes években – felfutó monetáris gazdálkodás irányítását.

„Az Egyesült Államokban – árulja el VON HAYEK – a nagy haladás arra vezethető vissza, hogy a konjunktúra-ingadozások okainak felderítésén és a konjunktúrapolitika módszerein túlmenően

⇒ *a törvényhozók hosszú idő óta, az utolsó években pedig különösen,*

⇒ *a bankok publikálásáról gondoskodtak.*” (HAYEK, 1976. 144. o.)

Vegyük szemügyre az idézet mondanivalójának ezt a két sarkalatos pontját!

2.5.1. A törvényhozók már hosszú idők óta....

Kiderül, hogy az államtól eredetileg *nem elvették* a kollektív érdekekről való gondoskodás szerepét, hanem az Amerikai Egyesült Államok – törvényhozói – maguk gondoskodtak a lemondásról, az „oda-

adásról”, és kiderül, hogy ezt *gondosan előkészítették*. Spontaneitásról, spontánfejlődésről csak olyan értelemben lehet szó, hogy

a spontán fejlődés az örömszerzés elve alapján a társadalmi mechanizmusok kényszerhatására – automatikusan – szinte pillanatok alatt, megteremti a társadalmi cél-összeférhetetlenséget, de ha ehhez még a világ legerősebb gazdaságának menedzserei a politikusok támogatásával illetve ezek személyi egybefonódásával és a pénzügyi hatalom bevetésével tudatosan is hozzájárul, akkor minden más érvelést elsöprő eredménnyel kell számolnunk.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy az Európában – sőt az egész világon – terjedő állami szerepzavarok tévelygéseit és etikátlanságait jelen pillanatban nem lehet következmények nélkül megkérdőjelezni, akkor sem, ha ezek a következmények nem okvetlenül közvetlenül érzékelhetők. A világ az Amerikai Egyesült Államokat másolja.

2.5.2. A bankok publikálásáról – népszerűsítéséről – gondoskodtak

Ezek szerint az sem véletlen, hogy hogyan lettek a bankok vezérintézménnyé, és más intézmények – amelyek fegyelmet, sokszor örömtelen önorganizációt követelnek vagy legalább is várnak el – miért csúsztak le az intézmények ranglistáján. Egyben élénk táru a káposzta-kecske szerepzavar egyik lényeges pontja, miszerint nem az állam határozza meg mi a feladata és mit akar tenni, hanem egy tőle idegen pénzügyi intézményrendszer, amely mögött egy hatalmának teljes tudatában gondolkodó és agitáló organizáció áll. Egy privátorganizáció átveszi az állam egyik leglényegesebb szerepét, azaz

⇒ *az állam egy privátorganizáció és ennek privátérdekeket szolgáló apparátusának gyámsága alá kerül.*

A jelenség nem új. Ha HORTHY Miklós pénzzavarba került, nem restellte, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökéhez, LÁNCI Leóhoz forduljon egy kis segítségért, amelyet feltételezhetően nem kapott meg ingyen... A helyzet napjainkban súlyosabb, mert a pénzszüke és a pénzügyi hatalom világ méreteket öltő rendszerben jelenik meg, ezért az egész emberiség jövőjét befolyásoló tényezőről van szó. Ennek jelentősége az, hogy egy lokális tévfejlődéssel eddig szembe lehetett állítani az emberségesebb régiók hatalmát. Gondoljunk itt a fasizmusra, amellyel a nyugati demokratikusnak gondolt államok fasizmus-ellenességét szembe lehetett állítani. A globális pénzügyi rendszerrel aligha lehet valami mást hathatósan szembe állítani, mert ami van, az globális –

⇒ *más nincs és ami lehetne, annak a rendszer nem enged teret.*

Az Amerikai Egyesült Államok törvényhozóinak nem okozhatott különösebb problémát, hogy a kollektívérdekek képviselőit a bankrendszer egyéni érdekeinek kiszolgáltassák. Ott ennek tradíciója van, a Nemzeti Bank is privát kézben van. A szabadságra – a liberalizmusra – való hivatkozás a gazdálkodás és vállalkozásetika erkölcsös színezetének eddig a leghatásosabb eszköze volt, mert a hivatkozás kulturális háttérrel rendelkezik.

„A vadnyugat erőszakon alapuló íratlan szabályai később lecsaptak a nagyvárosok polgárságára is. A híres gengszterbandák önkényeskedései, a maffia virágzása, a klu-klux-klan terrorja, mind ebbe az irányba mutatnak. Ehhez járult az emberek profitorientált butítása, a comics, előbb a kriminál, aztán a gicces, ezt követően a szörny- és szexfilmek tömeges piacra vetése, általában az együgyűség, szenzációhajhászás, kriminalitás, a terror és a szekták számának és jelentőségének növekedése. Az amerikai átlagember életstílusa és felfogása világosan tükrözi a felületes és felszínes erkölcsi normákat, a homoszexualitás normalizálásának trendjével az élen.” (MENYHAY, 1996. 20. o.)

2.5.3. A késztetés

Az Amerikai Egyesült Államok törvényhozóit nyilván valami kész-tethette arra, hogy az eredeti állami szerep szerény maradékát az USA-

ban a hátrányos helyzetűek védelmét illetően csaknem teljes mértékben „továbbadják”. A politika és a gazdaság különlegesen szoros kapcsolata, a lobbyszórási félhivatalos intézményesítésére és a tradicionális – eredeti – állami szerepelutasítások eredményére való tekintettel feltételezhető, hogy nyomós okok játszottak közre a törvényhozók magatartását illetően. Nézzük meg ezeket a tényezőket közelebbről.

1. Mindenek előtt az Amerikai Egyesült Államok hivatalos/tudományos felfogása szerint az amerikai szabadság és liberalizmus *nem felel meg* az európai felfogást. Ez természetesen erősen megosztotta a gazdasági- és vállalkozás etikusságáról alkotott felfogást Európában és az USA között. Ennek a megosztottságnak az amerikai felfogást támogató – helyesebben azt igazolni igyekező – monetáris gazdaságfilozófia elterjedése vetett véget.

Az amerikai és az európai felfogás közti különbséget Friedrich A. von HAYEK így fogalmazta meg:

„Liberalizmus alatt – állapítja meg HAYEK – egy kívánatos politikai rend koncepcióját értem, amely először Angliában az ‘Old Wights’, a tizenhetedik század végétől kezdve a ‘Gladstone’-ig a tizenkilencedik század végéig fejlődött ki. Ennek az irányzatnak a tipikus képviselői David Hume, Adam Smith, Edmund Burke, T. B. Macaulay és Lord Acton. A személyi szabadság a törvényesség alapján először a (az amerikai) kontinensen fejlődött mozgalommá és ez lett az amerikai politikai tradíció alapja....Ezt a liberalizmust élesen el kell választani a kontinentál-európai tradíciótól, mert azt is ‘liberálisnak’ nevezik, annak ellenére, hogy a kontinentál-európai liberalizmusban az amerikai felfogás szerinti liberalizmus egy direkt leszármazott változata is megtalálható. Bár megpróbálták a kontinentál-európaiak először az amerikai liberalizmust lemásolni és értelmezni, de végül is megmaradtak egy konstruktivistikus racionális gondolkodás szelleménél, ami Franciaországban igen elterjedt volt, és ezért az amerikai liberalizmust nem tudták megvalósítani. Ez ahhoz vezetett,

hogyan helyett, hogy a kormányzó hatalom korlátozását követelték volna, *a többségen alapuló hatalmat ideállá magasztosították.*” (HAYEK, 1967. 11. o.)

Tudjuk, hogy korántsem biztos, hogy a többségnek igaza van. De vajon feljogosíthatja-e a kisebbséget a saját meggyőződése a saját igazságának helyességéről arra, hogy hatalmát – ebben az esetben – pénzügyi diktatúrával biztosítsa?

A történelem tanítja, hogy a társadalmi és gazdasági előnyös helyzetűek mindig is úgy tekintették ideológiájukat, mintha az megdönthetetlen igazságok tárháza lenne. Ezen az alapon az uralkodó kisebbségnek *joga volt saját igazságát a többségre ráerőszakolni.* Ez az a tétel, amire MARX társadalomelmélete felépül: A társadalom a gazdasági alapról és az ideológiai felépítményből tevődik össze. A termelőeszközök gyorsabban fejlődnek mint a termelési viszonyok. A termelő eszközök fejlődése új termelési viszonyokat követel. A termelési viszonyok fenntartásában érdekelt uralkodó rétegek ellenállnak ennek a változásnak. A termelési viszonyok változtatásában leginkább érdekelt rétegek forradalmi úton megdöntik a fennálló rendszert és egy új ideológiával támasztják alá a magasabb technikai szintű termelési viszonyoknak most már ideig óráig megfelelő saját ideológiát, a saját igazságaik tárházát. Eddig a történelmi tények alapján rendben is lennének a dolgok. A kérdés csupán az, hogy a huszonegyedik században, – amikor az ember a világűr meghódításán munkálkodik – helyén való-e még a saját ideológiába vetett hit okozta *szűklátókörűség, amelyért még Nobel-díjat is lehet kapni.* Ezzel nem azt mondjuk, hogy a saját ideológiába vetett hitnek nincs jelentősége, mert minden kultúra ideológián – a saját igazságokba vett hitben – gyökeredzik, amelynek a társadalom működőképessége, a szociális érzelmi védettség és a társadalmi bizonyosság szempontjából óriási jelentősége van. Nem erről van szó, hanem a szűklátókörűségről és a szűklátókörűség világméretű globalizációs következményeiről van szó, amelyért Nobel-díjat lehet kap-

ni. Itt egy tipikus *etnocentrikus* szemléletről van szó, amelynek tudományos jelleget kölcsönözve teremtődik meg az igény, hogy világuideológiává, egységes *világkultúrává* váljon.

„Szociokulturális értéktételezések nem mindig tükrözik/tükrözhetik vissza a valóságot/igazságot, ami azt is jelenti, nem szükségszerű, hogy a többségnek mindig igaza van. A spontán konszenzus készség akkor is igazságok megfogalmazására készlet, ha a jelenség megfoghatatlan vagy csupán adott időben hozzáférhetetlen. Ha ehhez hozzávesszük a képzetársítási ajánlatok véletlenszerűségét és a kondicionálás eredményeinek szilárdságát, akkor láthatjuk, hogy

⇒ *a kulturális értékek könnyen súlyos realitástól való eltávolodásokat idézhetnek elő és takarhatnak el.*” (MENYHAY, 2000. 60. o.)

A realitásoktól való eltávolodás kiküszöbölésére az extrém előnyös helyzetű kisebbségnek a saját igazságába vetett hite sem alkalmas.

2. Ugyancsak a politika és a gazdaság különlegesen szoros kapcsolatára, a *lobbyszás* félhivatalos intézményesítésére és a tradicionális – eredeti – állami szerepelutasítások eredményére való tekintettel az USA-ban feltételezhető, hogy az eredeti állami szerepek energikus elutasítása mögött *egyéni érdek áll*. Ugyanis az állami szerepek privatizálása lehetőséget ad arra, hogy a privatizált szerepeket a törvényhozók érdekeltségi körükbe vonják és pénzszerzés forrásaként alkalmazzák úgy, hogy tipikusan kollektív feladatok ellátásért nem csak ennek non profit ellenértékét, hanem *a nyereséggel megnövelt értékét* számlázzák a kollektívák felé és úgy, hogy a még érvényben hagyott állami gondoskodás privát ellátásáért az idevágó állami szervek munkájának helyettesítéséért is állami díjazást lehet kérni. Üzlet az üzlet.
3. Az állami szerepek leépítését motiváló privát érdekek mögött egy etikusnak nem nevezhető *takarékossági szándék áll*. A szándéknak van egy közvetlen és egy közvetett vonzata. A szándék közvetlen célja, hogy az állam egyre jobban tartózkodjon a társadalmi hátrányos

helyzetűek *ráfordítás-igényes gondoskodásáról*, a közvetett pedig, hogy az állam *adóigénye* kollektív feladatainak ellátása címén ne növekedjen.

A szándék közvetlen célja, hogy az állam egyre jobban tartózkodjon a hátrányos helyzetűek *ráfordítás-igényes gondoskodásától*, beavatottak számára egy *nyílt titok*. Hans-Peter MARTIN és Harald SCHUMANN szóba került könyvéből, de a világhírek szelleméből is kiderül, hogy a túlnépesedés egyre nagyobb gondot okoz. (MARTIN – SCHUMANN, 1998.) Eredetileg főleg Kína, India és Afrika került szóba, de az Amerikai kontinensen a dél-amerikai államok is a témához tartoztak. Ma azonban ez a gond a húsz a nyolcvanhoz társadalom kialakulásával kapcsolatban a nyugati fejlett államokban is óriási gondot jelent. Ugyan a hetvenes évektől kezdve Nyugaton alig múlt el nap, hogy a tömegkommunikációs médiákban ne esett volna szó a munkanélküliség megszüntetésének szükségességéről, de látzata aligha van. Az állam farizeusi kétarcúsága vagy szinte büntetendő naivitása nyilván való: Az egyik oldalon a politikusok saját nemzetük fennmaradásának fontosságát hangsúlyozzák, a másik oldalon azonban a pénzügyi rendszer a gazdasági racionalizmusra hivatkozva azt sugallja, hogy – a szelekció törvényének nyelvezetével kifejezve –

⇒ *nem érdemes a lecsúszott életképtelen réteggel foglalkozni.*

Ez azt jelenti, hogy az extrém előnyös helyzetűek nem tartják gazdaságosnak különösen karitatív indoklásoknak engedve az állam adóbevételét növelni. A cél sokkal inkább

⇒ *az állam adóigényének csökkentése, amelynek egyik módszere, az „életképtelen” rétegek kihalása,*

mindaddig, amíg a húsz a nyolcvanhoz társadalom a kívánt arányokat el nem éri. Aztán majd meglátjuk. Mindenesetre egyelőre még nem esik hivatalosan szó a szelekciót *nyíltan* felgyorsító intézkedé-

sekről, de arról igen, hogy a *tittytainment* alkalmazása egyre aktuálisabb lesz. Ennek alátámasztására három idézet három szerzőtől.

A San Francisco-i Fairmont szállodában tanácskoztak a világ legnevesebb tudósai és menedzserei a jövőről. Itt „nagy karriert futott be a *tittytainment* kifejezés, amelyet az öreg harcos, a lengyel származású Zbigniew Brzezinski dob be, aki négy évig volt Jimmy Carternek, az USA elnökének, nemzetbiztonsági tanácsadója, és azóta foglalkozik geostratégiai kérdésekkel. A *tittytainment* kifejezés, magyarázata szerint a ‘szórakozást’ jelentő ‘entertainment’ szónak és az amerikai szlengben a női mellett, a ‘cicit’ jelölő ‘tits’ szónak a keveréke. Brzezinski ezzel a szóval nem valami szexszimbólumra akar utalni, hanem sokkal inkább a tejre, amely a szoptató anya melléből árad. Az elkábító szórakozás és az elégséges táplálék megfelelő keverékével lehet majd elérni, hogy a világ frusztrált lakossága ne lázadjon föl, hogy elégedett maradjon.” (MARTIN – SCHUMANN, 1998. 13. o.)

„Korántsem biztos, hogy egy milliomos túltengő luxussal teli környezetében boldogabb mint az a bennszülött, akit a civilizáció még nem taszított ki az őserdő gondoskodó karjaiból. Ezt meggyőzően bizonyítja EIBL-EIBESFELDT, biológus és humánetológus, aki többéves távollét után 1986-ban ismét meglátogatta a G/wi őserdő lakóit Zalahariban. Az egykori boldog közösséget a civilizációtól megrontott és elhanyagolt állapotban találta: szakadt piszkos ruhák, gondozatlan népség, alkoholizmus, egy vízlyuk körül várakozó emberek, akik letergikusan egy kukorica, cukor és sörszállítmányra vártak. Ez az a kultúra, amit a nyugati civilizáció az érintetlen kultúráknak ad: szétzúzza azokat.

EIBL-EIBESFELDT az USA-t ‘Kulturknacker’-nak (*‘kultúrafeltörő’-nek*) nevezi. Példának felhossa Nyugat-Új-Guineát, ahol az USA jótékonyág leple alatt Indonéziát és lakosságát *‘függőségi helyzetbe táplálta.’* (EIBL-EIBESFELDT, 1988. 184-185. o.)” (MENYHAY, 1998. 47. o.)

MAGYARI BECK a munkanélküliséggel kapcsolatos fejleményekről ezt írja: „Egy szép napon átlépjük a mágikus 50 százalékos határt, miáltal a lakosok többsége szó /de nem szándéka/ szerint ingyenélővé válik. Bekövetkezik az, ami a császárkori Rómában a dolgok mindennapos rendje volt, hogy tudniillik,

⇒ 'az istenadta nép' lebzseléssel és sűrűn ismétlődő vezérválasztásokkal tölti jobb sorsra érdemes idejét. Az úgynevezett demokrácia csak cifra lótakaró lesz a demagógok által mozgatott, csürhévé züllött társadalomban." (MAGYARI BECK, 1992/6. 16. o.)

2.5.4. A fejre állított szfinx

Amikor a szfinxet fejre állították, nem szólt semmit – nem is szólhatott, mert szobrok nem tudnak beszélni. Más jellegű fejre állított dolgoknak pedig nem kell okvetlen megszólalniuk, vannak olyanok, amelyek maguktól beszélnek. Nézzük meg ezt közelebbről!

HAYEK az individuális szabadság fogalmát A „Die Ursachen der ständigen Gefährdung der Freiheit”, azaz „A szabadság *állandó veszélyeztetésének okai*” című munkájában fogalmazta meg legélesebben.

„Elemzésének már a címe óvatosságra int HAYEK-kel szemben. Ugyanis a szabadság *állandó veszélyeztetését* feltételezni, megfelel annak a szovjet típusú társadalmi neurózisnak, ami azon keresztül mutatkozott meg, hogy állandó éberségre intettek az ellenséggel szemben, hogy még a falevél rezdülésében is gyanúst láttak, hogy félelmükben rendszeres párttisztogatásokhoz folyamodtak, hogy rettegésük a határ hermetikus lezárásához vezetett, és hogy a vélt vagy valódi nem elvtársakat kivégezték. Minden valamelyest szakértelemmel rendelkező előtt világos, hogy az ilyenjellegű állandósult magatartás *neurotikus félelmet* takar. Ennek megfelelően néz ki HAYEK szabadság fogalmának *értelmezése is* és ebben rejlik különleges veszélyessége.” (MENYHAY, 1996. 117. o.)

Ennek tudatában erős önfegyelemre van szükség, hogy az ember el ne ragadtassa magát. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a monetáris gazdaságfilozófia gazdálkodás- és vállalkozás etikája azon a szabadságfogalmon nyugszik, amelyért HAYEK Nobel-díjat kapott. A szabadság fogalmának leírását HAYEK így folytatja:

„...Az individuális szabadság követelése elsősorban azon a belátáson alapszik, hogy tudásunk elkerülhetetlenül véges. Arra törekszünk, hogy az egyént lehetőleg *minden kényszertől megóvjuk*, ennek a legjobb lehetőségét adjuk, hogy különleges, esetenként egyedülálló ismereteit és képességét a legjobban használni tudja. A szabadság célja tehát, hogy valaminek, aminek a dolog természetében rejlő előreláthatatlanság a lényege, szabad érvényesülést biztosítsunk: *mert nem tudhatjuk, hogy az egyed szabadságát hogyan fogja használni*, ezért olyan fontos, hogy a szabadság mindenki számára biztosítva legyen, s mennél előreláthatatlanabb a szabadsággal való élés, annál fontosabb annak biztosítása.”

A monetáris gazdaságfilozófia állítása szerint tehát a gazdálkodás- és vállalkozás *akkor etikus, ha a szabadság*

⇒ *az egyént minden kényszertől megóvjá, ha*

⇒ *mindenki számára biztosított,*

⇒ *mert nem tudhatjuk, hogy az egyed szabadságát hogyan fogja használni.*

Ezek a tézisek egy emberközpontú szemléletben nem állják meg a helyüket. Nem csak azért, mert a tézisek téves jellege evidensnek tűnik, hanem azért sem, mert ezek pszichológiai és szociológiai ismereteinkkel összeférhetetlenek.

Az egyén minden kényszertől való mentesítése nehézség nélkül elvezet bennünket

⇒ *az örömszerzés elvének korlátlan érvényesüléséhez,*

amiről tudjuk, hogy a piaci mechanizmusok szabályzó ereje. Valóban nem szabályozásról, hanem

⇒ *a Nobel-díjra való tekintettel az egyéni érdek, a minden nemű elkötelezettség-nélküliség, érvényesülésének tudományos színezetbe való feltüntetéséről van szó.*

Még a Nobel-díjjal szembeni tisztelet sem indokolhatja, hogy a gazdálkodás- és vállalkozásetikával szemben támasztott követelményeket illetően gorombán eltérjünk a realitás elvétől. A realitás pedig az, hogy nem csak az Én létezik, hanem a Te is és a Mi is és a Ti is. Az Én és a Te, az Én és a Mi, és a Mi és a Ti közötti társadalmi kapcsolatok és folyamatok minősége egyben a gazdálkodás és vállalkozás-etika minőségének mércéje. És ezek, sem a társadalmi kapcsolatok, sem a társadalmi folyamatok, nem nélkülözhetik az egymással szembeni kötelelességeket, kötöttségeket, szükséges kényszerhelyzeteket. Illene ezt nem csak egy Nobel-díjasnak, hanem a Nobel-díjat odaitélőknek is tudni.

⇒ *A szabadság mindenki számára való biztosítása kevés.*

Az a sáros tanyavilágba ragadt tehetséges fiatal, akinek alig van lehetősége az általános iskola befejezésére, vajon mit ér azzal, ha azt mondjuk neki, hogy ő éppen olyan szabad, mint mondjuk ROCKEFELLER úr egyik dédunokája.

Mert nem tudjuk, hogy az egyed szabadságát hogyan fogja használni, a szabadságot – ha a társadalmi cél-összeférhetőséget megakarjuk őrizni – mindenképpen az önszervezési képesség fejlesztésének mértékéhez kell igazítani, mert máskülönben a szabadságból könnyen szabadosság lesz.

2.6. Posztumusz Nobel-díjat a szultánnak

A szultán kedvenc felesége azt javasolta neki, hogy a hárem őrzését eunuchok helyett bízza a legderekbabb katonáira. A szultán egy pillanatra sem gondolkodott, sebtében elutasította az ötletet mondván, hogy mit képzel kedvenc neje, végül is nem bízhatja jól fejlett derék és éhes kecskékre a káposztát. Az emberi természet ismeretéért, az animális hajtóerők hatalmának felismeréséért jóval FREUD előtt, a szultán posz-

tumusz Nobel-díjat érdemelne, ha már azt még sem merem javasolni, hogy FRIEDMAN és HAYEK uraktól vegyék el és tegyék a szultán ma-uzóleumára – mind a kettőt...

Szerény de megbízható ismereteink vannak arról, hogy *mikor lehetne a kecskére bízni a káposztát.*

A kecskére akkor lehetne rábízni a káposztát, ha belehetne *varrni a száját*. Ez egyenértékű lenne az eunuchok megcsonkításával. A kecskére akkor is rá lehetne bízni a káposztát, ha *megtanulná*, hogy nem szabad megenni a káposztát. Ezt úgy lehetne elérni, hogy a kecske egy tartós tanulási fázisban mindig akkor kapna mondjuk áramütést – akkor büntetnék – amikor éppen azon van, hogy a káposztába beleharapjon. Egy időben rá lehetne szoktatni arra is, hogy kívánságra mekegjen, úgy, hogy a tanulás időszakában minden mekegést nyalánksággal jutalmaznánk. A tanulási – kondicionálási – folyamat befejezése után a nyalánkság mint inger képes lenne mekegésre bírni a kecskét. Az ember vonatkozásában akármennyire is méltatlannak látszik ez a módszer, az emberi kultúra alapjai, a viselkedési minták, az erkölcs, a kultúrspecifikus jó és rossz

⇒ *ugyanezeknek a kondicionálási mechanizmusoknak az alapján képződnek.*

„Néhány galambot helyeztek el egy ketrecben. Egy készüléken át bizonyos időnként néhány magvat ejtettek a ketrecbe. Már egy nap múlva megállapítható volt, hogy a galambok sajátos magatartásmódokat tanultak meg. Az egyik galamb leszokott a járásról, egy lábon ugrált nyugtalanul körbe; egy másik a szárnyait görcsösen felfelé nyújtotta, egy másik pedig lefelé; egy további pedig mozdulatlanul meredt a magot szóró készülékre.

A galambok a táplálékadományt a mozdulathoz, illetve testtartáshoz asszociálták, amelyet véletlenül tettek, illetve vettek föl, amikor a magvak a ketrecbe hullottak. Ettől kezdve ezek a mozdulatok, illetve testtartások célirányos magatartásmódoznak számítottak, amelyekkel megkísérelték a táplálékot kikényszeríteni.

Ebben az összefüggésben sokatmondó az a kísérletileg igazolt tény, hogy az egyszer már rögzült asszociációk rendkívüli tartósságot tudnak elérni. Például a galambok arra is képesek, hogy tíz ezer értelmetlen csipkedő magatartásmódot mutassanak, jóllehet egyetlen esetben sem jutnak eleséghez. (BERELSON, 1971. I. 130. o.)

Az asszociációk elképzelések illetve megérzések a nem tudatos szintjén, az elképzelések és megérzések önkéntelen összekapcsolódásait jelentik. Azt a tartós benyomást keltik, hogy az egyik jelenség hívta elő a másikat. WATSON ragyogó kísérlettel mutatta be például a negatív asszociációk veszélyességét (CORRELL, 1972. 20. o.). Tizenegy hónapos kisfia eleinte félelem nélkül játszott szörmeállatokkal. A kísérlet későbbi szakaszában félelmet keltő zajt csapott minden olyan alkalommal, amikor a gyerek egy szörmeállathoz nyúlt. Így a gyermek megtanulta, hogy a szörös dolgoktól félnie kell. Ebben a kísérletben az asszociációs ajánlat tervszerű volt. A mindennapokban kevésbé jelentősek az ilyen tervszerűen előkészített asszociációk, inkább a véletlenszerűek gyakoriak. A jelentőségüket abban van, hogy károsítják az ember kritikai ítélőképességét, és hogy aligha ellenőrizhetők.” (MENYHAY, 1995. 5-9. o.)

Az asszociációk által kondicionált viselkedési minták a kultúra – az erkölcs – alapjai. Lényege a reaktív viselkedés, amelyet egy inger vált ki, anélkül, hogy az értelem bekapcsolódna. Ez az oka annak, hogy az állatokat is lehet képzettársításokkal – asszociációkkal – kény és kedv szerint kondicionálni.

Amíg az eredeti hajtóerők – az aeb-komplexum és a Freudi hajtóerők, a szexualitás és az éhség hatalma – az értelem fejlődésének megfelelően vissza nem fejlődik, a káposzta rábízása a kecskére – a kollektív érdekek rábízása a privátérdekeltségre – csak akkor lehetséges, ha a társadalom a felnövekvő nemzedéket képzettársítási ajánlatok biztosításán keresztül megtanítja, hogy nem szabad a káposztát megenni – nem szabad a gyengébbet a saját érdekek képviselője érdekében kizsákmányolni és magára hagyni. A tanulási folyamat eredménye egy *reaktív viselkedés*, ami abban nyilvánul meg, hogy a saját érdekeket mások el-

tiprásán – az elesettség eltűrésén és a konkurenciaharcban való legyőzésén – keresztül biztosítani kívánó egyedben az inger – az elesettség és kiszolgáltatottság megjelenése – automatikusan a már elavultnak tekintett *lelkiismeretfurdalást* idézi elő és ez a szándék kivitelét megghusítja.

Mindaddig, amíg az értelem fejlődésével párhuzamosan az animális hajtóerők vissza nem fejlődnek, a fentiek értelmében a szükséges képzettségtársítási ajánlatokat *valakinek biztosítani kellene*. Ezt a feladatot az állam helyett aligha képes valaki hathatósan felvállalni, mert a privatgazdaság a reklámok fölötti egyeduralmával a társadalmat az örömszerzésre való buzdítással az *ellenkező* irányba kondicionálja mint ahogy szükséges lenne ahhoz, hogy káposztát rálehessen bízni a kecskére.

⇒ *Ezért a káposztát fokozott mértékben veszélyes és buta dolog a kecskére bízni. A szultán tudta ezt és ehhez is tartotta magát, ezért a Nobel-díj inkább a neki járna.*

Felhasznált irodalom

1. ANDORKA Rudolf: Népesedési problémák – világméreteken, Európában és Magyarországon. In: Merre tart a magyar társadalom? Lakitelek, 1996. /88-103. o./
2. ANDORKA Rudolf – Buda Béla: A deviáns viselkedés szociológiájának elméleti problémái. A deviáns viselkedés szociológiája.
3. BALÁZS JUDIT: Utószó. MENYHAY: Bevezetés az általános szociológiába. Sopron. 2000.
4. CSEHSZOMBATHY László válogatása. Budapest 1974.
5. BERELSON, Bernhard – STEINER, Gary A: Menschliches Verhalten, Grundlegende Ergebnisse empirischer Forschung. Band I: Forschungsmethoden/ Individuelle Aspekte. Band II: Soziologische Aspekte. Weinheim – Berlin – Basel. 1971.
6. BLAU, Peter M.: Eine Theorie der sozialen Integration. In: Moderne Amerikanische Soziologie. Hrsg. Prof. HARTMANN. Stuttgart 1967.
7. BREZINKA, Wolfgang: Erziehung als Lebenshilfe. Wien 1971.
8. COHEN, K. Albert: Abweichung und Kontrolle. München 1968.
9. CORRELL, Werner: Lernpsychologie. Donauwörth 1972.
10. ERIKSON, Erik: Einsicht und Verantwortung. Die Rolle des Ethischen in der Psychoanalyse. Frankfurt am Main 1971.
11. FÁBIÁN Attila: Faipari szektorstratégia. Tanulmány. Sopron 1998.
12. FRANKL, Viktor E.: Das Unbewußte. In: FRANKL, Viktor E.: Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn. München – Zürich 1979
13. FREUD, Sigmund: Zur Einführung des Narzißmus. In: Imago Gesamtausgabe. London 1940-1952. X. Band.
14. FUKUYAMA, Francis: A történelem vége és az utolsó ember. Budapest 1994.
15. FREISITZER, Kurt: Tradition und Herausforderung.
16. Vierhundertjahre Universität Graz. Herausgeber: FREISITZER, u. a., Graz 1985.
17. FRIEDMAN, Milton: Kapitalismus und Freiheit. München 1976.
18. FROMM, Erich: Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetései. Budapest 1994.
19. HAYEK von, Frierich A.: Geldtheorie und Konjunkturtheorie. Salzburg 1976.
20. HEGEDŰS T. András: Nevelővé válás. Budapest 1988.
21. HERNÁDI Miklós: Válni veszélyes. Budapest 1988.
22. KOCSIS Tamás: A nemzetek nyomorúsága. E nyomorúság természetének és okainak vizsgálata. In: Valóság. 1997/6.
23. KOVÁCS István Dr. – Dr. KISS Barnabás – Dr. TÓTH Károly – Dr. HEGEDŰS Éva: Nyugat-Európa legújabb alkotmányai. Budapest 1990.
24. KRAY István: Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában. Budapest 1993.
25. LOCKE, John: Levél a vallási türelemről. Budapest 1973.

26. LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*. I. és II. kötet. Budapest 1979.
27. LOSONCZI Ágnes: *Ártó-védő társadalom*. Budapest 1989.
28. LUTZ, Rüdiger: *Die sanfte Wende. Aufbruch ins ökologische Zeitalter*. München 1984. *Fluktuation der Geschlechttrollen*.
29. MAGYARI BECK István: *Kreativitás és gazdasági motivációk. Valóság*. 2000. 2. /16-28. o./
30. MAGYARI BECK István: *Múzsák a piacon. Esszé a kultúráról és arról a kábítószerről, amit kultúrának hívnak*. Budapest 1994.
31. MAGYARI BECK István: *A pedagóguspálya jellege, pályakövetelményei. Előzetes hipotézisek a tanári munka pályaprofiljának leendő megalkotása céljából*. In: *Fejlesztő Pedagógia. Pedagógiai Szakfolyóirat*. 1993/3
32. MAZÁK, V. – BURIAN, Z.: *Az ősemlék elődei*. Budapest 1990.
33. MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüében*. Budapest 1996.
34. MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés*. Budapest 1995. a MENYHAY, Emmerich: *Führung, Erziehung, Neurose*. Wien – München – Bern 1985 átdolgozott kiadása.
35. MENYHAY Imre: *Adalékok Káin „esti meséjéhez”*. *Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban*. Budapest 1998.
36. MENYHAY IMRE: *Bevezetés az általános szociológiába. A társadalomelmélet alapvető kérdései*. Sopron 2000.
37. MONTESQUIEU, Charles De: *A törvények szelleméről*. I. és II. kötet. Budapest 1962.
38. POLAY Erika Dr.: *III. Hystéria*. In: BUDA Béla – FÜREDI János (szerkesztők): *A neurózis változó arca*. Budapest, 1989.
39. RÁCZ József: *Ifjúsági szubkultúrák és „devianciák”*, Budapest 1989.
40. ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Emil vagy a nevelésről*. Budapest, 1965.
41. ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Az emberek közötti különbségek*. Budapest 1905.
42. SPIELMANN József: *Betegség, orvoslás, társadalom. Az orvosi szociológia vázlatja*. Budapest 1984.
43. MARTIN, Hans-Peter – SCHUMANN, Harald: *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand. Reinbek bei Hamburg 1997. Magyar kiadás: A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen*. Budapest 1998.
44. TAUSCH, Anne-Marie – TAUSCH, Reinhard: *Erziehungspsychologie*. Göttingen 1971.
45. VOLTAIRE: *Filozófiai abc*. Budapest 1983.
46. WEIMER-SCHÖLER: *Geschichte der Pädagogik*. Berlin - New York 1976
47. ZOBORY Erzsébet: *Ember- és környezettan*. Budapest 1997.